

MODRA
PTICA
LETO
XI.

M O D R A P T I C A

leposlovna revija, izhaja vsak mesec enkrat na dveh polah (32 straneh). Vsak letnik se prične z decembrom in se konča z novembrom naslednjega leta.

Letna naročnina samo na revijo, ki je vključena v redne publikacije Založbe Modre ptice, znaša din 100.—. Posamezna številka din 10.—. Naročniki na redne publikacije prejemajo list kot dopolnilo h knjigam brezplačno.

Urednik Janez Žagar. Rokopisi se ne vračajo.

Uredništvo in uprava v Ljubljani, Ulica 29. oktobra (prej Rimska cesta) št. 1. Telefon 3163. Št. čekovnega računa 15.369.

VSEBINA 3. ŠTEVILKE

FEBRUAR

Vladimir Bartol: Na oddihu

Luis Adamič: Velika industrija tihotapskega premoga

Bogomir Magajna: Lijana

Milena Mohoričeva: † Marica Bartolova

Razno

NA ODDIHU

VLADIMIR BARTOL

Kakor vselej, ko se je Simon Krassowitz vrnil iz inozemstva, je tudi njegova zadnja vrnitev sprožila precej govorjenja. Ta je trdil, da se je bil udeležil neke revolucije, drugi spet, da je bil samo v rahli zvezi z njo. Z oblastmi ni imel opravka. Neki naš dnevnik je prinesel beležko, da je ugledna inozemska politično gospodarska revija objavila nekaj njegovih člankov, ki so se baje odlikovali po svoji razgledanosti in temeljitosti. To je bilo vse, kar se je zagotovo izvedelo o njegovem bivanju in delovanju v tujini. Dovolj malo za pozornost, s katero so nekateri njegovi znanci spremljali njegov zadnji pohod v svet.

On sam je smatral svojo vrnitev v domovino kot pobeg iz viharja v varno zatišje. Hotel se je zbrati in si utrditi živce za nove podvige. Takoj je opazil, da se je bil njegov stari okoliš precej izpremenil. Marsikaterega znanca je zaman iskal v njem. Nekatere je usoda zanesla drugam, nekaj jih je bilo medtem pomrlo, drugi spet so se poskrili v svoje rodbine, da bi jih stare izkušnje vnovič ne zvabile na nevarna pota. Dva sta tičala za zidovi blaznice. Začutil je, da se je postaral in da ostaja zmerom bolj sam na svoji poti. Lotevala se ga je tesnoba. Zmerom bolj je spoznaval, da hodi svet svojo pot brez njega in mimo njega. Rezultat tolikih njegovih podvigov in duševnih naponov je bil enak ničli. Toda poti nazaj ni bilo. Treba je bilo vztrajati do konca.

Veliki svet, poln nevarnosti in zapletljajev, nevidnih možnosti in varljivih nadejanj, je ostal daleč za njim. Srečno mu je bil utekel. Zdaj se je znašel sredi svojega starega, davno znanega malega sveta. Kakor si zaželi trudni popotnik, da bi se čim prej pogreznil v mehko pernico in zaspal, tako si je tudi Krassowitz neskončno zaželel, da bi se potopil v ta mali svet in vsaj za nekaj časa popolnoma izginil v njem. Utrujen je bil in počitka potreben.

In naenkrat je spet zaživel v tem majhnem, tesnem svetu. Kot da se je bila utrnila v njem velika luč in se na njenem mestu prižgala drobna lučka. Kmalu je bil povsem domač v brigah in skrbeh svojega na novo pridobljenega okolja. Vedel je za vse domače literarne in umetniške afere, se zanimal za finančne in družabne škandale ter se s pravim sladostrastjem potapljal v vse male dnevne zadeve našega mesta.

Tako se je počasi zbral okrog njega krog povsem novih mladih ljudi, ki jih je privlačeval nekakšen nimbus, katerega je bila spletla okrog njega ljudska govornica. Med temi so bili mladi literati, absolventi filozofije brez službe, poklicni boemi, brezposelni natararji in komiji, ki bi bili radi postali igravci ali slikarji, nepriznani dramopisci in kar je še podobnih nezaželenih kandidatov, ki sta jih bodisi stiska razmer ali pa lastna neuravnovešenost prignali na skrajni obod človeške družbe.

Prvo besedo je imel v tem krogu mlad diplomiran filozof, Lovro Vrančič, ki je že nekaj let zaman čakal na nastavitev. Izpostavil se je bil pri nekih študentskih demonstracijah in zdaj se smatral za žrtev svojega prepričanja. Pisal je članke v razne revije in njegove ostre kritike o naši najnovejši poeziji so zbudile pozornost. Okrog sebe je zbral precejšen krožek mladih ljudi, ki so gledali v njem svoj vzor in ga smatrali za neomejeno avtoriteto. O Krassowitzu je bil slišal pripovedovati že na univerzi. Ko je zdaj izvedel, da se je vrnil, je skušal hitro navezati stike z njim. To ni bilo posebno težko. Prav kmalu je postal njegov stalni spremljevalec. Na skupnih nočnih pohodih po raznih lokalih ga je zbadal in se zaletaval vanj ter ga na vse načine skušal izzvati h kakšni določnejši izjavi. Na tihem si je namreč želel, da bi se pomenil z njim in niti za trenutek ni podvomil, da bi ga v besednem dvoboju ne premagal. Kajti gledal je v njem zastopnika tiste preživele romantične šole izza časa doktorja Juga, ki jo je bila, kot je mislil, njegova generacija tako krepko premagala in prerasla. Krassowitz pa se je dal nemoteno dražiti, ne da bi se hotel spustiti v neposreden spopad, podoben velikemu mesarskemu psu, ki ga zaganjanje podjetnega jazbečarja prijetno šegeče in zabava.

Tako sta nekoč že pozno zvečer naletela v baru na Glorijo Komelovo in njeno družbo. Krassowitz se spočetka prav za prav še zavedel ni, kdo da je lepotica, ki mu je tako živahno pokimala. Šele ko je Lovro imenoval njeno ime in začuden vprašal, odkod jo pozna, se je Krassowitzu obudil spomin, kako se je bil pred nekaj leti srečal z njo. Dá, od takrat se je bila precej izpremenila. Iz zdravega, okrogloličnega dekleta iz province se je bila razvila v vitko, elegantno mlado damo, ki so ji skrbno uporabljana lepotila in prestane izkušnje dajale skoraj velikomesten videz.

Stopil je k njej in jo veselo pozdravil. Izmenjala sta nekaj vljudnostnih besed in ko je Glorija opazila, da nista imela prišleca še svojega prostora, ju je povabila k svojemu omizju.

Lovro in Glorija sta se na videz že poznala. Obema je bila priložnost, da sta se tudi osebno seznanila, dobrodošla. Prav tako so njeni spremljevalci, trije še zelo mladi fantiči, ki se nikakor niso skladali z njeno pojavo, po videzu že poznali Lovra. Nerodno so vstali in se napol v zadregi napol nezaupljivo predstavili. Krassowitz jim je bil neznan. V njem, ki so mu okrog ušes že siveli lasje, so gledali starejšega gospoda, ki mu gre, brez ozira na to, kaj predstavlja, določeno spoštovanje.

Krassowitz je sedel k Gloriji, da bi lahko nemoteno navezal pogovor na njune skupne spomine. Lovro se je moral zadovoljiti s tremi mladiči, ki so ga iz instinktivnega strahu pred njegovim prišpičenim jezikom, ki so ga poznali iz njegovih člankov, napadali z vprašanji o njegovem trenutnem delu, s čimer so ga skušali prehiteti ter se mu obenem polaskati in se mu prikupiti.

Za svojega zadnjega bivanja v domovini je bil Krassowitz srečal starega znanca Petra Sklada, ki je kot faliran študent zbral okrog sebe skupino igravskih diletantov in z njimi prirejal predstave po provinci. Živeli so svobodno in brezskrbno življenje boemov in Krassowitz, ki so mu bili ljudje te vrste od nekdaj pri srcu, se je rade volje odzval povabilu, da jih spremlja na neki igravski turneji. Tako se je seznanil z Glorijo Komelovo, ki je bila prva igralka v tej skupini in obenem Skladovo dekle. Videl je, kako se je vsa predajala velikim upom za bodoč-

nost, sanjarila o igravski in celo filmski slavi, in se na tihem z otožnostjo zavedal, kako utegnejo vse te svetle sanje splavati po vodi. Malce se je bil tudi vanjo zaljubil, celo podvoril ji je, toda ona je bila tako zaverovana v Sklada, ki je pomenil zanjo ne le prvega ljubimca, marveč predvsem ključ, ki ji bo odprl pot v bodočnost, da je njegovo zanimanje komaj opazila. Pozneje, ko je bil že v tujini, je izvedel, da je Peter Sklad dobil angažman kot pomožni režiser pri nekem stalnem državnem gledališču.

»Kako živite in kako delujete?« jo je zdaj vprašal.

»Zmerom kaj novega,« mu je odgovoril izbegavajoče.

»Mislim sem, da ste tudi vi angažirani.«

»Pri teh razmerah?«

Njen glas je bil bolešno ogorčen.

»Ali vas Sklad ni mogel spraviti v teater?«

»On?« je vprašala na pol trpko in na pol zaničljivo. »Za skorjo kruha se je prodal. Postal je navaden inšpicient. Komaj, da mu na leto navržejo po eno ali dve režiji. Čisto je propadel.«

Krassowitz se je pri sebi nasmehnil. Predobro je poznal vse te teaterske marnje. Fantu je bilo pač boemskega potikanja dovolj in se je vdal. Zdaj nemara na tihem žaluje za lepimi pokopanimi sanjami, vleče mesečno gažo in se ogleduje za premožnejšim dekletom, da bi si ustvaril lasten dom in se tako povsem izenačil z družbo okoli sebe. Glorija pa je ostala sama na tej tvegani in nevarni poti. Kako blizka mu je bila naenkrat!

Čutil je, da ji je postal pogovor mučen, in ga je skušal zaobrniti drugam.

»S čim se trenutno ukvarjate?« jo je vprašal.

Z očmi je pokazala na trojico fantičev.

»Nekaj pripravljamo,« je dejala z malce komičnim prizvokom, kot bi hotela namigniti, da se tudi njej sami zdi njeno sedanje početje nekoliko smešno. »Če nam uspe, utegne biti prav zanimivo. Čisto nova stvar. Baje je imela v Zürichu velik uspeh. Kaj ne, Darko?«

Eden izmed trojice njenih spremljevalcev je prikimal. Uprl je svoje sive, zaupljive oči skozi črnoobrobljena očala v Krassovitzo in ga skoraj proseče pogledal.

»Dobro, dobro, da se le nekaj dela,« je dejal Krassowitz kar tako.

»Ali se vam ne zdi, gospod doktor, da današnje oficijelno gledališče ne odgovarja duhu časa?« je začel fant z nekako plahim glasom. »Vsa ta realistična kuliserija, to slepo posnemanje življenja v mimiki in besedi, ta kopija, ta fotografija vsakdanjosti, ali se ni vse to preživelo? Vsaj nam mladim nima vse to ničesar več povedati.«

Krassowitz je dobrovoljno prikimal. Kolikokrat je bil že slišal take besede iz ust mladih diletantov! Za vsako ceno bi radi skuhali nekaj novega, zraven se pa ne zavedajo, da delajo samó iz stiske vrlino. Za kulise ni denarja, torej proč z njimi! Saj jih tudi grški oder ni imel. Prirodno govorjenje in naravna mimika zahtevata dolgotrajno šolanje. Zakaj bi tedaj ne poizkusili s svojevrstno deklamacijo. Koliko je bilo še takih in podobnih priročnih izgovorov in zagovorov! Komur izmed njih pa je bila sreča naklonjena in je prišel na varen prostorček, je takoj veselo zatrobil v stari rog, in naj je bilo mestece še tako skromno.

Glorija je čutila Krassowitzovo skepso. Skoraj sram jo je bilo, da jo je bil srečal v družbi teh mladih diletantov.

»Talentiran fant, samo strašansko mlad še,« je šepnila, kot bi se hotela opravičiti. »Človek bi mu ne hotel pokvariti veselja.«

»Saj razumem,« je odvrnil Krassowitz prav tako tiho.

Medtem si je bil Lovro pridobil v Glorijinih spremljevalcih vnete poslušalce. Na tihem ga je jezilo, da je bil Krassowitz povsem zaposlil Glorijino pozornost. Zato je večkrat povzdignil glas, da bi ga tudi onadva slišala, in je nalašč govoril o stvareh, o katerih je mislil, da bi utegnile Glorijo zanimati. Z ostrimi besedami je kritiziral naše javne razmere, ošvrknil literaturo, politiko in gledališče.

»Naš javni delavec živi še zmerom za plotom kot za Cankarjevih časov,« je dejal. »Med njim in resničnim življenjem zijá še zmerom globok prepad.«

In naenkrat, kot strela z jasnega, se je zakadil naravnost v Krassowitza.

»Tudi vi, gospod doktor, ste izmed tistih, ki podpihujejo ta razkol. Vi in vaš pokojni doktor Jug ste vcepili svoji generaciji neko romantično gledanje na življenje, ki se ga še danes ne more otresti. Zato pa smo prišli tako daleč. S to navlako bo treba enkrat končnojavno obračunati.«

Krassowitz ga je na pol osuplo na pol vzveseljeno pogledal.

»Kar obračunajte,« je dejal.

»Ta vaša po sili ironija je tudi že za v ropotarnico. Mi, mladi, vidimo v njej samo izraz nemoči in nebogljenosti. Mi se obračamo k stvarnosti in samo v našem priznavanju k njej vidimo rešitev iz stiske današnjosti.«

»Vsakdo ima svojo stvarnost, gospod.«

»To je zofizem. Tisto, kar je morda za vas stvarnost, imenujemo mi preživelo romantiko, premešano z ničejanstvom in drugimi idealističnimi pritklinami, ki so v naših očeh samo še smešen bav bav. Naša nova stvarnost — to je realen, trezen pogled na življenje, kakršno je.«

»Nimam nič proti temu,« je odvrnil Krassowitz in se posmejaj.

Toda Glorija je vneto prikimala Lovru.

To ga je vzpodbodlo, da je nadaljeval:

»Vi živite, mislite in delate, kot da bi še vedno ne bilo zrakoplovov, kot da bi se ljudje še zmerom vozili v kočijah, ne pa v avtomobilih s sto in dvajset kilometri na uro. Vaše gledanje je še zmerom gledanje v smislu lesenega pluga, ne pa v smislu traktorjev. Ne vidite nebotičnikov, ne slišite kričanja množic, slepi ste za socialna vprašanja. Ali pa sploh veste, kaj je to železobeton?«

Krassowitz ga je gledal s smehljajem v očeh.

»No, da, prijatelj, ali se morda vi vozite z letalom ali pa vsaj v avtomobilu s sto in dvajset kilometri na uro? Ali stanujete v betonirani stavbi? Morda v mestu sredi nebotičnikov? Vse to poznate samo iz knjig. In še to samo prav po vrhu.«

Lovru se je zataknila beseda. Pogledal je Glorijo, kot da bi iskal pri njej pomoči. Njeni spremljevalci so se smehljali. Treba je bilo nekaj odgovoriti.

»Vse to so zofizmi, stari zofizmi,« je naposled dejal na pol zase ter skušal dati svojemu glasu omalovažujoč prizvok.

Krassowitz je bil vesel, da je bilo smešne debate konec. Glorija pa, ki je v svoji ženskosti instinktivno čutila, da je Lovro začel, morda ne da bi se sam zavedal, napad samo zato, da bi osvojil njeno pozornost, bi bila rada videla, da bi se besedno dvobojevanje nadaljevalo. Nerodna ji je bila samo prisotnost njenih treh spremljevalcev. Zato jih je energično pozvala:

»Čas je, da greste spat, otroci.«

Nekaj so se kujali in hoteli ugovarjati. Toda Glorija jih je grdo pogledala, nakar so vstali in se poslovili.

»Dobro ste jih vzgojili,« se je posmejal Krassowitz, ko so odšli. »Ubogajo vas kot kakšnega feldmaršala.«

»Nobene prave družbe nimam,« je potožila. »Vse to skupaj nič ni. Samo da človek čas zabije.«

»Videl sem vas, ko ste igrali v Skladovi skupini,« je dejal Lovro. »Zares škoda, da vas niso angažirali v kakšnem stalnem teatru.«

Zamahnila je s konci prstov in se resignirano nasmehnila.

»To je žalostno poglavje. Zmerom ista pesem. Ne dajo vam prilike, da bi pokazali, kaj znate.«

»Zato pa pravim, da je treba postaviti vse naše javno življenje na nove temelje.«

Lovro se je ogrel. Glorija ga je rada poslušala. Njeno zbegano srce je bilo pripravljeno, da se oklene sleherne bilke.

Krassowitz je predlagal, da bi menjali lokal. Dvignili so se in odšli v neko pivnico blizu postaje. Poiskali so si dobro zavarovan kotiček in se pridno lotili vina. Bilo je dober posrednik med to trojico tako različnih ljudi, ki pa so bili, vsak na svoj način, v borbi z isto trdovratno usodo. Kmalu so se otajala otrpla srca in drug drugemu so začeli priznavati, kaj so o drugem mislili in kaj zanj čutili.

»Ali veste, da sem se bil takrat, pred leti, skoraj nevarno zaljubil v vas?« je dejal Krassowitz Gloriji.

Njej je šlo kar samo na smeh.

»Nekaj vam bom zdaj zaupala. Sklad je bil strašansko ljubosumen na vas. Pojma nimate, koliko scen sem morala prestati zaradi tega. Vtepel si je v glavo, da sem v vas zaljubljena, in v vsaki malenkosti je že videl dokaz za to.«

»Ko sem vas gledal kot Cankarjevo Lepo Vido, sem dobil navdih za dramo, v kateri bi vi igrali glavno vlogo,« je dejal Lovro.

Glorija že dolgo ni bila slišala toliko prijetnih laskanj. Kar topila se je v razkošnem ugodju. Sam Bog, da je bila napodila otroke spat.

»Ko sem čitala vaše članke, sem si zelo zaželela, da bi se z vami spoznala. Marsikaj se je v meni zjasnilo, kar sem bila do tedaj le megleno čutila.«

Vino jih je zmerom prijetneje razgrevalo. Lovro je povedal Krassowitzu, da si je predvsem zato želel seznaniti se z njim, da bi mu dokazal napačnost njegovega romantičnega gledanja na svet, ker mu je bil že iz samega pripovedovanja simpatičen. Krassowitz pa mu je odvrnil, da bi ga nič bolj ne veselilo, kot če bi mu nekdo posredoval kakšno novo spoznanje. Tako so bili vsi trije drug z drugim nad vse zadovoljni in proti jutru jim ni preostajalo nič drugega, kot da so se po starem običaju med seboj pobratili. Zavarovani za zaveso so se poljubljali in objemali, trije tuji, osamljeni svetovi, dokler se Glorija ni nanagloma odločila in sklenila iti domov. Morala sta pustiti, da je šla sama, in šele v primerni razdalji sta ji smela slediti. Pršilo je iz megle in težka jutranja puščoba je visela nad mestom. Spremljala sta jo skozi ulice prav na obhod, kjer je stanovala v majhni vili. Ko sta videla, da je smuknila skozi vrt v hišo, sta se vrnila.

Krassowitz je predlagal, da zavijeta še v kavarno. Lovro se je naslonil na mizo in takoj zaspal. Krassowitz pa je čital jutranjike in sem ter tja pogledal na spečega fanta. Visoko, ozko čelo je bilo voščeno blede. Nekaj pramenov svetlih las je padalo čezenj. Nos mu je bil lepo zakrivljen in na pol pripрте ustnice še čisto otroške. Le nekaj potez ob njih in rumenkasta, upadla lica so pričali, da je imel že dokaj trdo borbo za seboj.

»To je torej ta naš mali svet,« si je rekel Krassowitz. »Iste strasti, iste zakonitosti prav kakor tam zunaj. Razlika je le v razmerjih.«

Bilo mu je kakor veliki ribi, ki se je pred severnimi viharji zatekla v topel, tesen zaliv. Tudi tu žro ribe druga drugo in se pariyo med seboj. Prostor ji je sicer malo tesen, toda zatišje je prijetno. Samo potuhniti se je treba in spodvezati spomin na ono življenje tam zunaj.

*

Krassowitz je spravil Lovra domov in se tudi sam nekaj ur prespal. Mrzla prha mu je potem pregnala zadnje ostanke utrujenosti, brivec ga je osvežil in po kosilu se je dobro razpoložen lotil preseljevanja iz hotela, v katerem se je bil za nekaj dni nastanil, v opuščeno pisarno svojega prijatelja Zajca, ki mu jo je bil prepustil za čas njegovega bivanja v Ljubljani. Nepotrebne omare in police z akti je dal prenesti v klet, druge je pa izpraznil za svoje obleke in knjige, s sten je pobral litografirane kopije slik in jih nadomestil z originali, ki so mu jih podarili prijatelji umetniki. Med njimi je bilo nekaj bolj ali manj posrečenih karikatur njegovega obraza, zveržene fizionomije z mogočnim celom in z mrkim ali otožnim pogledom, ki so kazale, kako je gledal svet nanj.

»Za psihologa jako poučno,« je dejal pri sebi s sarkastičnim posmehom, ko jih je pritrjal na steno.

Potem so mu še prinesli preprosto nizko ležišče in star, na novo prevlečen kanapé. Oboje mu je posodil neki drug znanec. Ko je bilo vse urejeno, se je vrgel na posteljo ter se razgledal po svojem novem bivališču.

»Prav prijetna postojanka za ta kratki čas,« si je rekel smeje. Požvižgal si je v pest in se odpravil za v mesto. Prijatelj Zajc mu je izročil vse potrebne ključe. Dostop je bil naravnost s stopnišča in to mu je bilo še posebej prijetno. Vesel je bil tudi, da ni imel gospodinje. Dogovoril se je še s staro postrežnico, da mu bo vsak dan pospravljala. Potem je zaklenil vrata za sabo in sprijaznjen z novimi razmerami je zavil v kavarno.

Sédel je k oknu in opazoval ljudi, ki so hodili mimo. Sem ter tje je vrgel pogled v časopis ali v ilustrirano revijo, dokler ga ni spet zmotil kakšen znanec, ki ga je prišel pozdravit.

Kar je zagledal gospodično Nušo, ki je hitela po pločniku mimo okna. Njune oči so se srečale, kratek namig, in že je pohital k njej na ulico. Pristrčno sta si stisnila roke. Bila je vsa rdeča v obraz in črne, poredne oči so se ji smejale. Pred šestimi leti je bila njegovo dekle. Ko ga je potegnilo spet enkrat v svet, jo je hotel vzeti s seboj. Toda njej se je zdelo varneje, če ostane lepo doma pri svoji pisarniški plači. Izgovarjala se je, da pride morda pozneje za njim, toda oba sta vedela, da so se

ob slovesu njuna pota za vedno razšla. Nekaj časa sta si še dopisovala, dokler si Nuša ni dobila drugega fanta in se z njim zaročila.

Ponovno srečanje po tolikem času je oba prijetno ganilo. Krassowitz jo je potegnil za seboj v kavarno. Zdela se mu je lepša in mladostnejša kakor kdaj koli. Koketen klobuček po strani na glavi, rdeča lička, srebrnobeli zobje, našobljene ustnice in majhen noseček, vse to napol pogreznjeno v topli puh srebrne lisice. Sedela sta drug ob drugem, njuna kolena so se dotikala in mamljiva toplota se je spreletavala od telesa do telesa.

»Ali boš imela kaj časa zame?«

»Zvečer sem prosta. Moj fant je odpotoval za dva dni na službeno komisijo.«

»Imenitno,« je dejal Krassowitz.

Poslovila se je in odšla. Krassowitz pa je razmišljal, kako bi uredil, da bi bilo vse prav, ker je bil za zvečer dogovorjen tudi z Glorijo in Lovrom.

»Lepo začenjam, res,« je dejal sam pri sebi. Toda priložnosti, da bi se nemoteno pogovoril z Nušo, ni hotel opustiti, kakor tudi ni mogel več odpovedati sestanka z onima dvema.

Ko pa se je potem sestal z Glorijo, mu je bilo žal, da se je bil z Nušo domenil. »Bedak,« si je rekel. »Kar je bilo enkrat pokopano, naj ostane pokopano za vedno.«

Glorija je bila videti čudno izpremenjena. Njene oči so se mu zdele še večje in izrazitejše. Bolestno ironičen izraz je izginil z njenih ustnic. Nekaj prisrčno toplega mu je velo od nje naproti. S skoraj otroško zaupljivostjo se je obračala k njemu.

Ko je prišel še Lovro, so šli skupaj večerjat v klet. Glorija je posvečala svojo pozornost skoraj samo Krassowitzu. Ta je sedel kakor na žerjavici. Od časa do časa je pogledal na stensko uro, ki mu je kakor za nalašč visela nasproti. Instinkt mu je govoril, da se utegne nekaj lepega, prijetnega razbiti. Toda ko je prišel čas, se je dvignil in se poslovil.

»Oprostila mi bosta,« je dejal. »Nekaj nepredvidenega je prišlo vmes in moral vaju bom za nekaj časa zapustiti. Upam, da se ne bom predolgo zamudil. Saj bosta počakala, da se vrnem?«

Kar težko mu je bilo, ko je ujel Glorijin pogled. Prikimala mu je in se trpko razumevajoče nasmehnila, kot da bi hotela reči: »Saj sem vedela, da bo prišlo tako.«

Lovro pa je dejal z veselim žuganjem:

»Če te predolgo ne bo nazaj, bova kar odšla.«

Po poti se je Krassowitz pri sebi zaklinjal, da bo Nušo čim prej odpravil. »Čemu obujati mrtveca?« si je dopovedoval.

Tako je prišel v oddaljeno in osamljeno gostilno, za katero sta se bila dogovorila, da se bosta v njej sestala. Bila je skoraj prazna. Plačilni natakar ga je pozorno premeril, potem pa je šel sam naprej mimo oddeljenih majhnih prostorov prav na konec dvorane. Nehote je šel Krassowitz za njim. Prav v zadnjem kotičku je sedela Nuša in čakala nanj.

Čudno ga je presunilo, ko jo je zagledal. Za sestanek se je bila opravila, kot da bi šla na svatbo. Nikoli je še ni videl tako lepe. Bila je v svetli, svileni obleki, ki ji je tesno oklepala život. Okusen dekolte

je napol zakrival njene polne oblike. Krassowitzu se je zdelo, kot da mu je hotela z vsem tem povedati: To je bilo nekoč tvoje. Bolestno ga je stisnilo okrog srca, ko je pomislil, da je pripadala zdaj drugemu.

»Pustil si me čakati,« ga je veselo pozdravila. Potegnila ga je k sebi in sprožila plaz vprašanj in lastnih pripovedovanj, da je bil hitro vzpostavljen nekdanji most med njima.

»Ta me še zmerom dobro pozna,« si je smehljaje mislil. Čutil je spet vse stare slabosti do nje. Navsezadnje, ali se ni vrnil domov na oddih? Naj ga življenje peha zdaj sem, zdaj tja, pustil bo, da ga bo nosilo s seboj, kot da bi se zibal na prijetnih valovih.

Na Glorijo in Lovra, ki sta čakala nanj v kleti, je bil domala pozabil. Z Nušo sta si napijala, se držala za roke in se gledala.

»Vendar si se vrnil,« je dejala nežno. »Nisem pozabila nate. V duhu sem te spremljala na vseh tvojih poteh po svetu.«

»Lepo je doma,« je dejal Krassowitz in za trenutek občutil resnično veliko srečo. Kako rad bi jo bil objel, da sta bila sama.

Smehljala se je, kot da je vedela za njegove misli.

»Pojdiva drugam,« je naposled predlagal.

»Kam?« je vprašala z nedolžno zvitostjo.

»Bova že videla.«

Šla sta proti njegovemu stanovanju.

Ko je hotel odkleniti vrata, se je Nuša strahoma ozrla okrog sebe.

»Ne, ne, videli naju bodo. Moj fant je strašno ljubosumen.«

»Nesmisel,« je zamrmral Krassowitz in jo narahlo porinil v vežo.

»Dalj poznaš mene kot njega.«

Ko sta stopila v njegovo sobo, se mu je vrgla jokajoč v objem.

»To je zares čudno,« si je mislil, »kako ženske zmerom vedo, kako se je treba ob tej ali oni priliki vesti. Samo po njih se ravnaj, pa se ti bo dobro godilo na zemlji.« — — —

Ko sta se potem iztreznila, je bilo že zelo pozno v noči. Nuša se je hitela brez besede napravljati. V njenem vedenju je bilo čutiti naglico in zaskrbljenost. Krassowitzu se je zazdela neznansko tuja. Ves čas, kar se nista videla, in njuni različni poti so naenkrat vstali med njima.

»Le kako bom zdaj prišla na ulico?« je bilo njeno edino vprašanje.

Krassowitz jo je potolažil, kakor je vedel in znal, zraven pa računal, če bo klet, kjer sta čakala nanj Glorija in Lovro, še odprta.

Ceste so bile puste in prazne.

Na nesrečo je moral spremljati Nušo prav na nasprotni konec mesta. Nehote je pospešil korak.

»Tako se pa tudi ne mudi,« mu je dejala smeje. Zdaj je svobodno zadihala in očitno je bila vesela, da se je nevarna prigoda tako zadovoljivo končala.

Ko sta prišla do cilja, sta se hitro poslovila. Nič se nista dogovorila, da bi se še kdaj sešla. Kar je bilo v njima preostalo neizpolnjenega hrepenenja po nekdanjih časih, se je bliskoma izživelo in zdaj je bila preteklost zares pokopana.

Za prvim ovinkom se je Krassowitz spustil v dir. Začudeno sta pogledala za njim stražnik ali pozen gost.

Ko je prihitel do vhoda v klet, so pravkar zapirali vrata. Plačilni natak, že v površniku, ga je spoznal.

»Ni dolgo, kar sta gospod in gospodična odšla. Prav do zadnjega sta čakala na vas.«

»Ali sta naročila, kje naj ju iščem?«

»Nič nista naročila. Samo nekaj sta se jezila, da vas ni bilo.«

Poparjen, mrk in nejevoljen se je Krassowitz obrnil. »Gotovo sta še kam šla,« si je mislil. Pogledal je v to in ono kavarno in naposled šel še do Glorijenega stanovanja. Tam je bilo vse temno.

»Tako se je torej to končalo,« je rekel pri sebi. »Nesmisel, nesmisel,« je mrmral sam zase, ko se je vračal proti domu. Bil je utrujen in si je zaželel spanca.

(Se nadaljuje.)

VELIKA INDUSTRIJA TIHOTAPSKEGA PREMOGA

LUIS ADAMIČ

(Sestavek iz knjige »Moja Amerika«)

Nekega dne v decembru 1934. me je vprašala po telefonu Peggy Marshal, urednica rubrike »Delo in industrija« v časopisu »The Nation«, ali sem že slišal kaj o tihotapski industriji, ki se je v zadnjih letih razvila v premogovnih revirjih Pennsylvanije. Ničesar še nisem slišal. Povedala mi je nekaj malega, kar je vedela o stvari, pa že to je zvenelo, kakor pomembna in vzburljiva zgodba; nato mi je predlagala, da grem v Pennsylvanijo in »izrabim priliko«, kajti do tedaj še nihče ni pisal v nobenem večjem listu o tihotapskem premoгу.

Nekaj dni kasneje sem se ustavil preko noči v nekem hotelu sredi mesteca Mount Carmel v južnem predelu črne premogovne pokrajine, a čeprav sem bil utrujen, sem vso noč komaj kakšen trenutek zatisnil oko. Okna moje sobe so gledala na križišče dveh državnih cest in vsake tri ali štiri minute je mimo prihrumel tovorni avto. Premogovni tovorni avto. Vsak čas je prigrmelo ali pripokalo mimo po vrsti štiri ali pet tovornih voz, da so se tresli temelji hotela. Nisem se mogel premagati, da ne bi od časa do časa vstal in šel k oknu opazovat procesijo. Tekom noči je prešlo na tem mestu na stotine tovornih avtomobilov, velikih in majhnih, novih in starih — nekateri so bili do vrha napolnjeni s premogom, drugi prazni. Kakor sem zvedel naslednje dni, so bili polni namenjeni v New York City, Brooklyn, razna mesta New Jersey-a, Philadelphijo, Chester, Wilmington, Baltimore. »Prazni« pa so se vračali iz teh krajev. Ta dvojna reka silnega prometa je tekla grmeč vso noč in se je nadaljevala tudi podnevi v nekoliko manjši meri. Toda to ni bilo nič novega. To je trajalo v taki meri dejansko brez prestanka že več kot eno leto. In podobne reke tovornih avtomobilov premoga so ves ta čas tekle tudi na drugih državnih cestah, ki vežejo južni predel premogovne pokrajine z velikimi mesti na atlantski obali in gornjega dela države New York.

Bile so del enega najzanimivejših, da ne rečem najvzburljivejših socialno-gospodarskih pojavov, ki se je razvil v Združenih državah v letih krize: na tleh, ki so last družb, kopljejo brezposelni iz mest premogovnih revirjev premog protizakonito, večinoma pri belem dnevu na

najbolj preprost način, ki si ga lahko predstavljamo, pri popolnem neupoštevanju pravic iz zasebne lastnine in uspešnem preziranju policije premogovnih družb ter v večini krajev s polnim pristankom rednih oblasti in pretežne večine drugih prebivalcev občin; prodajajo ga na javnih trgih in dosega promet že okoli pol milijona ton na mesec ter konkurirajo z na zakonit način proizvedenim premogom. Ta dejanski položaj je začel vznemirjati in povzročati brezkončne sitnosti rudniškim podjetnikom in regularnim trgovcem s premogom v številnih vzhodnih mestih in središčih.

Tihotapski premog ima dolgo, prepleteno zgodovino. Tu bom radi kratkosti le sumarično podal njegove nedolžne začetke in da ne bi prenaprezal čitateljevo lahkovernost, bom nekoliko poenostavil fantastično sliko, katero je kazal koncem leta 1934.

V premogovnih revirjih Pennsylvanije že od nekaj pominjo, da je veljal za rudarje in njihove družine običaj, da so hodili z vrečami ali vedri h kupom premogovih odpadkov, ki so obkrožali njihova mesta ter nabirali premog med skalami in odpadki, ki so jih izvrgli lomilni in čistilni procesi v velikih premogovnikih. Nabiralci so bili običajno iz najrevnejših družin. Večina družb je to dovoljevala in ta »zbirek premoga« je v rudarskih domovih redno služil za gorivo. Včasih je kak rudar plačal svoje dajatve cerkvi ali mali dolg v špeceriji z nekaj vrečami premoga, ki ga je nabral na kupih odpadkov. Nihče ni nikdar prodajal ta premog za gotovino.¹

V mestu Shenandoah mi je pripovedoval nek star rudar, da so med velikim štrajkom leta 1902., ko so se številne družine le z največjo težavo prebijale skozi življenje, tako številni nabiralci premoga navalili na kupe odpadkov, da si čez nekaj časa komaj mogel najti košček premoga; zato je šel s še nekaj družinskih očetov »v gozdove za tem hribom tam«, v katerih so vedeli, da se premog ne nahaja globoko pod rušo ter so »napravili nekaj lukenj« in se založili s premogom, kolikor so ga rabili za lastno porabo. Delali so ponoči. Imeli so neprijeten občutek, da sicer to meji na tatvino, »toda vprašam vas, kaj more storiti mož pozimi, ko nima niti enega dolarja v žepu, da bi kupil gorivo?« Kolikor sem mogel ugotoviti je bil to prvi primer, da so rudarji začeli brez privolitve lastnikov z »luknjami« na lastnini družbe.

Že začetkom leta 1920. je oprema s stroji v rudnikih postala tako učinkovita, da ni samo vrgla tisoče na cesto, ampak da dejansko niti ni več ostajalo premoga za kupe odpadkov; prosto nabiranje premoga je postajalo bolj in bolj redko in končno skoraj zadeva preteklosti. Posledica je bila ta, da so se rudarji, kadar so jih zajeli hudi časi, zatekali

¹ Tudi v slovenskih revirjih so imele družine rudarjev svojčas pravico nabirati odpadke premoga. Običajni izraz za to opravilo je bil »grem v štirce« (zasip). Danes lahko pobirajo premogove odpadke le upokojeanci in njihove vdove in še ti le določene dneve v mesecu. Za to dobijo posebne izkaznice. Štirinajst dni v mesecu pa nabirajo odpadke za TPD rudarske žene, ki prejemajo za to delo redno plačo. TPD določa za vsak mesec posebej dneve, ko sama pobira odpadke in dneve, ko jih smejo nabirati upokojeanci in njihove vdove. Razumljivo je, da izbere za sebe dneve, ko so odpadki na razpolago v velikih množinah, upokojeancem pa prepušča dneve, ko jih je le malo na razpolago. Tako pravica »iti v štirce« ne prinaša danes niti skrajno omejenemu krogu upravičencev skoro nobene koristi več. Zaposleni rudarji pri TPD ne smejo nabirati odpadkov, ker dobivajo poleg mezde tako zvaní deputat, t. j. količino premoga v naravi. Če koga zalotijo, da je šel v štirce, izgubi za nekaj časa pravico do deputata. (Op. prevajalca.)

v vedno večjih množicah k nezakonitemu kopanju, vendar še vedno samo ponoči in samo za lastno potrebo. Med hudim štrajkom v zimskih mesecih leta 1925. je bilo začetih na novo okoli 125 novih lukenj povsod po premogovnih revirjih. Štrajk je bil zaključen, toda razmere so se še poslabšale, ker so družbe v mnenju, da je vedno teže ukvarjati se z delavci, začele uvajati še učinkovitejše stroje, kar je povzročilo, da so nadaljnji tisoči izgubili delo in ostali tisoči bili le delno zaposleni; nekatere izmed lukenj, ki so jih načeli med prejšnjim štrajkom, so se tako še nadalje izrabljale in od časa do časa so se odpirale nove. Pod pritiskom skrajne gospodarske stiske so rudarji polagoma začeli kopati nezakonito premog za svoje sosede proti plačilu v gotovini in leta 1928. ter leta 1929. je bilo v šestih premogovnih revirjih mogoče 600 do 900 oseb, katerih dohodek je izviral izključno ali pretežno od »tihotapskega« premoga — kakor so ga začeli v šali imenovati sami in njihovi odjemalci, ker so ga večinoma kopali in dobavljali skrivoma ponoči.²

V letu 1930., ko je kriza zagnila državo, se je tihotapstvo premoga najbrže podvojilo. V mestu Centralia, kjer je že leta 1929. zastala vsa zakonita proizvodnja premoga, se je število nezakonitih rudarjev najmanj potrojilo. Pozimi leta 1930./31., ko je naraščalo število onih, ki so se oglašali na mestnih uradih in državnih socialnih uradih z zahtevo po gorivu, je uradnik v neredkih primerih sam svetoval, naj si priskrbijo sami lastno kurivo. Kje? Kako? Člani urada so včasih zmigali z rameni ali omenili, da so bližnji holmi polni premoga. To zimo se je tihotapstvo premoga zopet podvojilo ali potrojilo. V Centraliji je postalo glavna industrija. Povzročila je, da so trgovine ostale odprte in da se ljudje niso izselili. Tihotapci so, kakor so se sami imenovali, začeli delati na svojih luknjah in vleči svoj plen na dan pri belem dnevu. Ko so premogovne družbe nekatere pozaprle, so socialni uradi takoj dosegli njihovo osvoboditev, čim so dokazali, da so kopali premog le za lastno porabo; v večini primerov pa je sama izjava tihotapcev bila zadosten dokaz za člane socialnih uradov, ki so sami bili po večini navadni meščani in so tudi sami imeli dovolj vzrokov, da so bili bolj ali manj razpoloženi proti družbam. Pa tudi krajevna sodišča so bila vse prej kakor razpoložena, da obsodijo krivce; pa tudi če so jih poslali v ječo, so jih pazniki kmalu izpustili. Tu in tam so družbe dale razstreliti tihotapske luknje, toda dokler je trajala kriza so takoj za vsako razstreljeno luknjo zrasle tri, štiri nove. Predstavniki mest in dežele so tudi opozarjali zastopnike raznih družb, da naj pustijo brezposelne delati na njihovih luknjah, kajti sicer bo treba radi večjih javnih podpor, ki bodo potrebne, zvišati davke in bodo nekateri teh višjih davkov zadeli tudi premogovne družbe. Na ta način so družbe primorali ali privedli do tega, da so »trpelex« tihotapce ter je tihotapstvo — in sicer ne samo kopanje, ampak tudi prodajanje — prišlo v vsej luči na svetli dan (kakor pred letom dni v Centraliji) v krajih Shamokin, Mount Carmel, Ashland, Treverton, Kulpmont, Shenandoah, Girardville, Mahanoy City, Tamaqua, Lansford,

² Za časa krize so si tudi naši rudarji doma poskušali pomagati s tem, da so prodajali premog, ki so ga prejeli bodisi iz deputata, bodisi iz »štirca«. Vršilo se je pa to seveda le na skrivaj in v malem obsegu. Kogar so namreč zalotili pri taki prodaji, je izgubil za nekaj časa deputat ali pa pravico hoditi v »štirc«. V op. 1. opisana sedanja ureditev štirca je ravno stremela za tem, da prodajanje nabranega premoga docela onemogoči ter je v tem TPD tudi v celoti uspela. (Op. prevajalca.)

Coaldale, Pottsville, Lykens, Tower City, Reinerton, Valley View, Hegins, Donaldson, Tremont, Branchdale, Minersville, Heckscherville, Brackville, Gilberton, Middleport, Port Carbon, Williamstown, William Penn, Big Mine Run, Lost Creek in v drugih mestih in krajih v južnem predelu premogovne pokrajine.

Leta 1931. so prodali večino premoga, ki so ga razdelili tihotapci v oddaljenosti 25 milj od kraja kopa. Večinoma so ga dobavljali v vrečah ali posodah na hrbitih tihotapcev ali pa v majnih tovornih avtomobilih, ki so si jih v ta namen izposodili. Tega leta celotna nezakonita proizvodnja najbrže ni znašala več kakor pol milijona ton. Leta 1932., ko je brezposelnost znova poskočila, se je število tihotapcev najmanj še enkrat podvojilo, njihova proizvodnja in posli pa najbrže potrojili. Istega leta je okrog tisoč mož, po večini mladih mož in fantov, ki so ravno prišli iz višjih šol, sinovi tihotapskih rudarjev, nabavili iz druge roke, ali pa kupili nove tovrne avtomobile na obroke po 100, 200, 300 dolarjev. Tako se je začel tihotapski premog prodajati v razdalji 50, 70, 90 milj od kopov.

Ker so tihotapski premog ponujali po smešno nizkih cenah, na vsak način pa od 1 do 3 dolarje ceneje kakor zakonito pridobljeni premog, je bilo povpraševanje po njem veliko. Po velikem nabiranju v zadnji polovici leta 1932. so posli prišli v poln tek leta 1933. Kasno v letu 1934., ko je že skoro minevalo peto leto krize, je bilo v premogovnih revirjih že okoli 5 tisoč lukenj ali majhnih rovov na mestih, kjer se je nahajal premog blizu zemeljske površine. V vsakem izmed njih je delalo skozi 6 dni v tednu po dva do pet mož, ki v največ primerih niso imeli druge opreme, kakor krampe, lopate, dinamit, po eno svetilko, posodo in vrv za dviganje iz rova; sedaj pa so že okrog 10.000 takih lukenj »izpraznili«. V enem samem mestu Shamokinu je bilo vsak dan v tednu, razen nedelj, zaposlenih z nezakonitim kopanjem in prevozom premoga 3.500 mož in fantov. V Mount Carmelu je bilo njihovo število približno 2.300, v Shenandoahu približno enako itd. V vsej deželi, ki obsega 500 kvadratnih milj in se razprostira od Forest City na severovzhodu do Shamokina na jugozapadu, je bilo na ta način zaposlenih 15 do 20 tisoč mož in fantov, in sicer od teh več kakor dve tretjini na južnih premogovnih poljih, kjer so bila tla radi geoloških svojstev, ki so pa prezaletena, da bi jih na tem mestu razlagali, ugodnejša za tihotapsko kopanje premoga. Skupno število tovornih avtomobilov, ki so prevažali tihotapski premog od lukenj do potrošnikov, je znašalo 3.500 do 5.000 voz in na vsakem vozu so si vsaj dva do tri ljudje služili svoj kruh.

Večinoma so bili rudarji in vozniki družinski poglavarji ali člani; tako mirno lahko cenimo, da je življenje okrog 100.000 mož, žen in otrok neposredno zaviselo docela ali vsaj pretežno od tihotapskega premoga, med tem ko je posredno skoro vsakdo v gori naštetih mestih in mnogih drugih krajih imel koristi od njega. Tihotapski premog je bil dejansko glavna podlaga gospodarskega življenja ne samo v Centraliji, katero sem omenil, marveč v nekoliko manjšem obsegu tudi v Shamokinu, Mount Carmel, Shenandoah, Girardville, Mahanoy City, Tremontu in še najmanj v 12 drugih občinah. Celo Postville in Hazleton ne bi bili brez tihotapskega premoga tako živahni mesti, kakor sta bili. Skupna vrednost, ki je bila zapopadena v poslih s tihotapskim premogom, je bila leta 1933. cenjena na 30 do 35 milijonov dolarjev, dočim so leta 1934.

nezakoniti rudarji in vozniki »ukradli« z ozemlja premogovnih družb od 4 in pol do 5 in pol milijonov ton premoga, kar predstavlja 40 do 50 milijonov dolarjev vrednosti; večji del tega denarja pa je ostal res tudi v občinah, v katerih so živeli rudarji in vozniki in tam so ga tudi trošili in potrošili.

Z drugimi besedami, tihotapstvo premoga se je razvilo v velik posel; le da si niti eden, ki je bil v njem zaposlen ni napravil velikega denarja. Skozi celo leto so le redki tihotapski rudarji zaslužili povprečno na dan več kakor 2 dolarja in pol. Ogromna celotna vsota, ki je bila naložena v tihotapsko industrijo, se je zelo lahko razdelila. Bila je silen blagodat pa ne za privilegirane posameznike, kakor je bilo to pri zakonito kopanjem premogu, temveč za občine in za deželo v celoti. Ta vsota je omogočala, da so bile odprte trgovine, banke, kino dvorane, restavracije, točilnice, plinarne. Omogočala je poslovnim ljudem, da so uporabljali, se posluževali in naročali oglase v krajevnih listih. In tako dalje.

Seveda so bili vsemu temu zelo naklonjeni skoro vsi v mestih, kjer je tihotapstvo premoga postalo razvita industrija. Intervjuval sem na stotine oseb in nihče od onih, ki niso bili v nikaki zvezi s premogovnimi družbami ni rekel besedo proti temu. Govoril sem z ducat tihotapskih rudarjev in voznikov in nekatere njihovih ugotovitev so bile sledeče: »Tako vsaj živimo, ali ne? Za nas ni pravega dela v rudnikih z njihovimi novimi stroji in načini, kakor tam delajo. Nekaj pa moramo delati! V tem mestu je bilo 75% rudarjev nezaposlenih. Podpore, ki bi jih dobivali, niso dosegale niti polovice tega, kar rabimo za hrano; kaj pa stanarina, luč, plin, voda, obleka in tobak? In vajeni smo vsake toliko na čašo piva, ali ne? Naši otroci in žene gredo tu pa tam v kino. Plačati pa moramo tudi svoje prispevke organizaciji, zadrugi in cerkvi. Kar se tiče 'tatinske' strani vsega, vas vprašamo, kako pa so si dobile razne premogovne družbe to zemljo? V nekaterih primerih so plačale 6 dolarjev za oral; ali je bila to poštena cena? V drugih primerih so jo enostavno ukradli Indijancem. Ali je bilo lepo, da so to storili? Dobro (v smehu), mi smo novi Indijanci, ki jemljemo premog, kolikor ga moremo, nazaj od premogovnih družb... Mi 'krademo' premog prav za prav zato, da ne postanemo tatovi in ljudje potrebni podpor, kar bi gotovo, če bi hoteli živeti. Gotovo bi to morali, če bi ne bilo teh lukenj.«

Vsi trgovci s katerimi sem govoril, so mi soglasno potrdili, da kar se tiče njihovih poslov, jim je edino tihotapstvo rešilo obstoj. Večinoma so v svojih domovih in trgovinah kurili s tihotapskim premogom. V Mount Carmelu sta bila predstojnik policije in nek občinski svetnik brez pridržka naklonjena tihotapstvu premoga. Izdajatelj lista »Item« v Mount Carmelu mi je rekel, da čeprav zavzema list sam v tem vprašanju nepristransko stališče, vendar sam osebno brez oklevanja priznava, da bi ne imel dela, če bi ne bilo tihotapstva premoga. Ostali časnikarji so se izražali podobno. Ko sem vprašal nekega častnika mestne policije, koliko je v njegovi moči, da štiti lastninske pravice družb, se je nasmehnil in zmignil z rameni; kajti uprava guvernerja Pinchota v Harisburgu, kakor tudi kasneje guvernerja Earlesa je bila odločno na strani tihotapcev premoga.

Tihotapska mesta so pretežno katoliška. Zato sem hlinil zanimanje za osmo božjo zapoved ter se približal nekaterim župnikom, o katerih sem

slišal, da so nekateri med njimi sprejeli cerkvene dajatve v tihotapskem premogu in ga uporabljali za kurjavo v cerkvah, župnijskih šolah in župniščih. Vsi so trdili, da osma božja zapoved nima zveze s tihotapstvom premoga. Rekli so, da imajo tako zvani tihotapci ravno toliko pravic, da ga kopljejo, kakor družbe. Poleg tega leži večina tihotapskih lukenj na zemljiščih, kjer se družbe nikoli ne bi mučile s kopanjem premoga — in to je bilo res. Oče Weaver, župnik neke župnije v Mount Carmelu, je izjavil, da bi se ne mogel premagati, da bi ne posegel v borbo na strani rudarjev, če bi družbe uporabile oboroženo silo, da bi očistile revirje in bi se rudarji v tem primeru odločili za borbo. »Nekateri med njimi,« je nadaljeval, »so moji župljani; pošteni in značajni ljudje. Ponosen sem, da sem njihov duhovnik. Povsem neresnično je, da bi imelo tihotapstvo premoga slab učinek na značaje tihotapecev, ali da so se razpasle v zvezi s tihotapstvom ali kot njegova posledica druga državnostva, kakor zatrjujejo družbe. Tihotapstvo premoga nima slabega učinka na prebivalstvo. Varuje ga pred stradanjem in pred zločinskimi nagnjenji... Naj dajo družbe možem delo v premogovnikih in nezakonito kopanje bo v hipu izginilo. Možje ne tihotapijo zato, ker jim to prija. Vsako minuto, ko delajo v teh luknjah tvegajo svoje življenje in za služijo spoštovanje in občudovanje vsakogar. Mojega imajo.«

Imeli so tudi mojega. Res, ko sem jih opazoval pri delu in okoli njihovih lukenj, je zraslo za več stopenj moje spoštovanje do človeškega rodu. Morali so biti neverjetno hrabri, da so se spuščali skozi povsem navpična »okna« ter kopali v teh luknjah tihotapski premog. Predstavljajte si luknjo v zemlji, komaj še dovolj široko za enega moža, da se spusti navzdol, običajno navpično, včasih vsekano v živo skalo, globoko od 20 do 100 čevljev, kjer ima rudar na dnu ravno še dovolj prostora, da sedi ali kleči in dela s krampom ali lopato in dinamičnimi palčicami. Jaz osebno bi raje opravljal vsako drugo delo, kakor pa se spustil in delal v takem rovu; a seveda jaz takrat nisem bil rudar v skrajni gospodarski stiski in tudi ne sin rudarja z rudarsko krvjo in tudi ne brez vsake druge možnosti zaposlitve. Dva, trije, štirje možje delajo dva do štiri tedne predno izkopljejo luknjo in dosežejo sloj, za katerim potem zadenejo ob premog. Ker delajo v glavnem na velikih nagubanih površinah, pogosto ne nalete na premog in vse strašno delo je bilo zaman.

Ko nalete na premog, nakopljejo dva, trije ali štirje možje na dan približno ravno toliko ton premoga ter ga z vrvmi in vedri dvignejo na vrh lukenj, nato ga pa lomijo, pogosto z rokami, s kladivom ali kos ob kos, nato pa še čistijo in sortirajo, kar opravljajo tudi z rokami, če nimajo kake priproste lomače in sita bodisi v rovu ali pa kje za hišo v mestu... Delo je silno ubijajoče in tvegano. Večina lukenj je premalo podprtih in vdori, ki zasežejo može in jih zasujejo, so pogosti. Včasih se uderejo tla na dnu kopa, kjer grebe rudar ter strmoglavi v že poplavljenoto votlino, kjer so premog že izkopali. V tem primeru ga seveda nihče več ne vidi.

Vsakdo, ki kaj ve o pogojih, pod katerimi se proizvaja tihotapski premog, je spoštoval in občudoval tihotapece in videl pogosto v njih junake; in to je — poleg dejstva, da je cela stvar tako značilna za današnjo tako iznajdljivo, skrajno individualistično, anarhično in fantastično Ameriko — pripomoglo k temu, da se je ustvarilo javno mnenje, ki je odločno naklonjeno nezakonitim rudarjem in se pri tem to čustvo

nič ne ozira na gospodarske ugodnosti, ki jih ta čudna industrija donša občinam. Celo nek uradnik družbe mi je rekel: »Ti fantje se igrajo, pri bogu, na tako strašen način z usodo, da imajo na nekak način pravico do tega premoga.«

Premog so prodajali voznikom, ki so prihajali ponj k luknjam po ceni 4.50 do 5.75 dolarjev tona, kar je zaviselo od kvalitete in od tega ali je bil premog suh ali ne. Vozniki so imeli bodisi neposredne potrošnike v sami Philadelphiji, New Yorku, Baltimorju ali kjer so jih že našli, bodisi agente, ki so sprejemali naročila za nje od gospodinj in posestnikov. Premog, ki so ga n. pr. dobavljali v Philadelphijo, Newark ali New York, se je prodajal od 8.50 do 11 dolarjev ali en do dva dolarja ceneje, kakor navadni premog. Agent je zaslužil pri toni za posredovanje 25 do 75 centov. Tihotapski premog navadno na izgled ni bil tako čist kakor navadni antracit, toda dejansko je bil prav tako dober. Povpraševanje po njem je pospeševalo proizvodnjo in vsepovsod v južnem predelu dežele sem videl tovrstne avtomobile, ki so čakali pri luknjah na tovor. Seveda je industrija stalno naraščala ter je ta industrija obstajala tudi še v letih 1935. do 1937., kljub vsem poskusom, da se zatre.

Kakor sem že omenil, bi se družbe, ki so imele v zakoniti lasti zemljišča, večina premoga »ukradenega« iz lukenj, nikoli ne dotaknile. Premalo bi donášal, da bi se jim ga splačalo kopati. Pri rednih rudniških delih so ga večinoma pustili ob strani. Le na nekaterih mestih — n. pr. v Shamokinu — so tihotapci naleteli na velike sloje, ki bi jih lastniki mogoče načeli z velikimi strojnimi lopatami. Zato se v večini primerov pravi lastniki niso toliko spotikali ob to, da je premog »ukraden«, kolikor v to, da so ga prodajali s takim uspehom v tako velikih množinah; kajti v letih najhujše krize je odpadlo pet do deset odstotkov vsega v Združenih državah prodanega premoga na tihotapski premog. To je bila resna konkurenca, ki je globoko rezala v dobičke podjetnikov in trgovcev na debelo. Spričo dejstva pa, da so ves zakoniti in upravni aparat, vse moralne sile in večina javnega mnenja bili naklonjeni tihotapcem, so podjetniki kaj malo mogli ukreniti proti virom tihotapskega premoga, potem ko so enkrat pustili, da se je stvar razvila tako daleč, kakor sem opisal. Že decembra 1934 je v Shamokinu poskušala Stevens Coal Company preprečiti dela na tako zvanem »Edgewood« odseku tihotapcev, kjer se je z delom s težavo preživljalo 1700 nezakonitih rudarjev; toda možje so takoj razstrelili strojne lopate in zagrozili delavcem družbe, ki so jih montirali, da jih bodo »poslali k vragu«. Nikogar niso radi tega dejanja prijeli.

V Tremontu se je jeseni 1934 več kot 1000 rudarjev uprlo policiji in ni prišlo do nemirov le zato, ker se je policija umaknila. Malo kasneje so v Gilbertonu razstrelili z dinamitom avtomobil, napolnjen z rudniškimi in železarskimi vreteni, potem ko je družba že nekaj lukenj pognala v zrak. Filadelfijska policija in zasebna policija družb Reading Coal in Iron Company sta od začetka januarja do konca septembra 1934 pognale v zrak 1196 kopov, toda v istem času je pognalo na njihovem zemljišču najmanj štiri tisoč novih. V istem razdobju je ista družba dala zapreti 77 tihotapcev, toda brez haska. Nobeno sodišče v katerem koli revirju ni bilo pripravljeno koga obsoditi radi »kraje« ali prodaje premoga.

Tako so obupani podjetniki in prodajalci približno v času, ko sem jaz obiskal te kraje, začeli throšiti velike vsote in brezmejne energije in uporabljali so vse svoje brezštevilne zakonite in javne zveze, da bi uničili tihotapske posle s premogom v Philadelphiji, Newarku in drugod; prepričevali so javnost s časopisi in na druge načine, da se skriva za tihotapstvom premoga brezsrčno izkoriščanje, ki ga vodi nekaj premetenih tipov, ki izkoriščajo tisoče mož, žena in otrok; da je tihotapski premog umazan in tudi sicer slabši; da tihotapski raznašalci dajejo slabšo vago in tako dalje. V Philadelphiji so pritisnili na oblasti, da so uporabile zoper prodajalce tihotapskega premoga stare predpise o teži in menjalni trgovini, ki jih proti premogovnim podjetnikom in trgovcem že skozi leta niso uporabljali. Na deželnihih cestah v New-Jerseyu so policijo pripravili do tega, da je zapirala prodajalce, ker da razvažajo ukraden premog in bili so nekateri težko kaznovani v denarju in z zaporom. Toda kolikor mi je znano, do pozno v letu 1937. vsi ti napori družb niso imeli resnega učinka na moč tihotapske industrije.

Pa tudi tihotapci so se organizirali v obrambo svojih interesov. V Shamokinu sem se udeležil shoda neodvisnih producentov premoga, kjer so mi dali razumeti, da so se pripravljene boriti »za svoje pravice do življenja«, čeprav so sicer vneti za mir. Isto je veljajo za organizacije v okraju Tremont in Mahanoy City, kjer je govoril nek član kongresa na shodu 400 tihotapcev, ki so ga sklicali, da protestirajo, ker so družbe razstrelile nekaj njihovih kopov. Član kongresa, po rodu iz revirjev, po prepričanju pa demokrat in za New Deal, je izjavil, da je na strani tihotapcev. Potrebni so mu bili pri volitvah. Več nezakonitih rudarjev mi je reklo: »Če bodo zaprli naše kope, se bomo vsi dvignili na njihove rudnike in jim tiste zaprli!«

Ko sem zgodaj leta 1938. končal to knjigo, je bilo tihotapstvo premoga še vedno uspevajoča industrija v državi Keystone, dasi so jo, kar sem bil tam, večkrat dokaj ostro poskusili spraviti s sveta. Še sedaj povzročajo večkrat hud glovobol uradom v zlatem državnem Capitolu v Harrisburgu. Kadar koli poskusita guverner ali parlament zadeti tihotapce na način, ki ogroža njihov obstoj, organizirajo tihotapci v spremstvu mestnega prebivalstva »pohod« na Capitol v dve ali tri sto tovornih avtomobilih in učinkovito demonstrirajo proti takim poskusom.

Vendar sem mnenja, da bo sčasoma ta industrija prenehala, kakor se zgodi z večino takih zasilnih akcij v Ameriki. Že ko sem se mudil tam so se manjše skupine tihotapcev sporazumele z družbami in so jim začele plačevati pristojbine za vsako izkopano tona. Srečal sem uradnike družb, ki so bili mnenja, da jim bo mogoče federalna vlada prišla na pomoč. Načrt (ki sem ga opisal v prejšnjem poglavju³), da se preseli prevešek prebivalstva v takih mestih kakor Shamokin ali Mount Carmel na deželo, je bil sicer takrat že pokopan, toda mislili so, da bo vlada tekom časa prisiljena pokreniti kaj podobnega.

Sem pa mnenja, da je tihotapska industrija s premogom zelo poučen in značilen košček ameriškega dogajanja. Nekateri neučakani »komunisti« z Union-Squarea v New Yorku so v raznih dobah mislili, da je del »revolucije«, ki so jo oni poklicani voditi. Dejansko pa ni bilo — in ni —

³ Mišljeno je poglavje »New Deal me kliče«, ki ga je v slovenskem prevodu objavil tednik »Edinost« v Mariboru koncem januarja 1940.

ničesar revolucionarnega v tihotapstvu premoga. V času ko sem se jaz mudil tam, so bili tihotapci po večini (iz razloga, ki jih bom navedel v naslednjem poglavju) divje protikomunistični in redki, zelo redki odločno svobodno nestranski radikalni elementi, ki sem jih srečal, so mi pripovedovali, da je tihotapstvo celo deloma krivo, da ni v južnem predelu premogovne dežele pravega radikalizma in nobenega večjega levičarskega gibanja. Da ponovim, tihotapstvo premoga ni nič drugega kakor nekakšna industrija krize. Mislim, da so bili njegovi nagibi in svrhe zelo sorodni nagibom in ciljem brezposelnih v New York City in drugod, ki so med seboj organizirali skupine in napadli vabljive sosedne zaloge.

Vendar odkriva zgodba o tihotapstvu premoga sledeče dejstvo, ki je nujno potrebno, da ga zabeležimo: da so ameriški delavci sposobni, kadar so v stiski, prezirati načela zasebne lastnine, ki so, kakor se splošno razlaga, tako pomembna v Ustavi Združenih držav; in čim jih prezirajo so zmožni, »da z njimi opravijo«, predno stori to ostalo javno mnenje in ustavne oblasti. To ne pomeni, da so ameriški delavci, ameriško javno mnenje in ameriške oblasti razpoložene proti lastnini ali proti Ustavi. To pomeni le, da ves ameriški narod vobče včasih stremi k temu, da vzame stvari resno v svoje lastne roke. Pri tem ima za sebe oporo v Deklaraciji o Neodvisnosti, ki je starejša od Ustave⁴. Ta način je le človeški, zato je nujno zmoten, vendar pa učinkovit.

Z avtorjevim dovoljenjem prevedel Vito Krajger.

LIJANA

BOGOMIR MAGAJNA

Razrednik je vstal in se prekrižal s svojim debelim palcem: »In nomine patris et...« Isti hip so planile s sedežev osmošolke in zadonelo je po razredu: »Pater noster, qui es in coelis...« Lijana je ohlapno prekrižala roke nad pasom, sklonila glavo in povescila trepalnice čez velike oči. Ustnice so se premikale nekam monotono, kot bi ne vedele, da molijo. Razrednik jo je med molitvijo motril in se nasmehnil. Očenaš in avemarija pa je bila končana poprej kot v minuti in nato je ves razred zdrvel proti vratom — le Lijana je še vzela iz torbice zrcalce ter se pogledala vanj. Uravnala si je nazaj koder, ki ji je zlezal pregloboko na čelo. Nato je začela malomarno spravljati knjige v torbo. Razrednik jo je počakal ob vratih. Ko je hotela mimo, jo je ustavil in ji rekel brez uvoda: »Red iz umetnostne zgodovine morate spraviti z dobrega na prav dobro ali odlično in oproščeni boste mature — tako vsaj smo rekli na konferenci. Vaš uspeh nas veseli tem bolj, ker pač vemo vsi, da morate streči vse popoldne do pozne noči v vaši gostilni in da lahko študirate samo v zgodnjih jutranjih urah. Vašo odlično nalogo o grški žaloigri nam je profesor prečital in vsi smo menili, da boste dosegli, ako se vpi-

⁴ V Deklaraciji Neodvisnosti stoji: »Toda kadar dolga vrsta zlorab in prisvajanj zasleduje neprestano isti cilj in namero, da prisili ljudstvo pod popolni despotizem, ima to ljudstvo pravico in celo dolžnost, da odstrani tako vlado in postavi nove čuvarje za svojo bodočo varnost.«

šete na fakulteto, odličen uspeh. Jaz bi vam svetoval, da se vpišete klasične vede ali čisto filozofijo. Čudo vseh čudes le, da nimate v umetnostni zgodovini odličnega, ko vam je vendar isti učitelj dal v splošni zgodovini vselej le odličen red.» — Da, čudo vseh čudes,« je odgovorila Lijana in svetlo pogledala razrednika, ki se je ob tem pogledu kar zdrznil. »Nekaj čudnega je v tem dekletu,« si je mislil — »morda nekaj čudnega zato, ker je milijonarska hči.« Hotela se mu je zahvaliti, da jo je opozoril, kako je z njo, toda on je dobrodušno pokimal in odhitel po mračnem hodniku.

Par ur pozneje se je že kretala v belem predpasniku po gostilniški sobi in ko je hodila od mize do mize, so se od mize do mize obračale oči za njo. »Gospodična Lijana, gospodična Lijana,« je bilo slišati od vsepovsod: »Porcija šunke; porcija salame... Pečen piščanec in porcija salate in pol litra vina... Guljaž prosim, mešan z vampi in veliko pivo..., ali imate morda jajčka s šunko in brizganec...« — Radi Lijane so gostje izgovarjali ta imena nežno kot bi deklamirali lirično pesem. Nekateri so spraševali, kako je v šoli in ali bi bilo morda treba kaj posredovati, ker so dobro znani s tem in tem profesorjem.

Odkar je Lijana izpolnila petnajst let in je njeno telo vzcvetelo v pravo dekliško kipenje, je bila gostilniška soba vedno polna. Prihajali so vanjo tako golobradci osemnajstih let kakor šestdesetletni možje in skoraj vsak je upal, da bo ujel vsaj en prijazen Lijanin pogled ali nasmeh njenih polnih ustnic. Poleg tega, da je bila kar lepa, sta Lijano obdajala še dva druga čara: čar odlične študentkinje in čar bogastva. Premoženje njenega očeta so cenili na dva milijona dinarjev in to samo tisto premoženje, ki je bilo skrito po bankah in hranilnicah. Gostilna je sicer stala daleč v predmestju, toda na taki točki, da bi imela precej obiska, četudi bi ne stregla Lijana. Odkar pa je stregla ona, ni bilo ure, da bi biciklji v trumi ne stali pred glavnim vhodom. Vmes pa so bila tudi motorna kolesa in marsikdaj tudi kak avto celo boljše znamke.

Lijana se ni prav nič sramovala, da je morala streči gostom v gostilni, kar bi morda kaki drugi študentki nagnalo solze v oči. Zdelo se ji je to samo po sebi umevno in če bi starši ne hoteli tega, bi se ponudila sama. Bil je od nekdaj v hiši tak običaj, da so se vsi gnali za delom: oče, ki je romal stokrat in stokrat na dan v klet in nazaj, mati, ki je garala v kuhinji vsak dan do polnoči, stara natakara, ki je bila v hiši že petnajst let in je morala prijeti za katero koli delo in hlapec, ki je vozil s parizarjem sode in jedačo. Da, včasih je začutila Lijana v tem delu celo nekako srečo, saj se je dobro zavedala, da je ravno ona tista, radi katere vre največ denarja v hišo in poleg tega je včasih celo kaj posebnega doživela.

Tako nenavadno doživetje jo je zajelo v peti gimnaziji, ko jo je nekoč kar spreletelo, ko je videla in se isti hip zavedla, kako strmijo od ene izmed miz oči stasitega akademika s polnim poželenjem na njeno telo in jo merijo od čela do nog, kako strme zdaj v njene oči naravnost izzivalno in kako počivajo kmalu zatem na njenih mladih prsih. Zdrznila se je takrat in vztrepetala ter kot hipnotizirana stopila bliže k tisti mizi. Akademik je nežno pogladil njene težke kite, ki so ji padale čez ramena do pasu in potem jo je hotel prijeti za zapestje. Omotičnost se je začela lotevati tedaj, toda hipoma se je zavedla in pobegnila k drugi mizi. Isti hip je spoznala, da bi bilo morda prezgodaj sedaj, toda da ni prezgodaj,

če hoče kraljevati v tej sobi in morda tudi drugod. Isti hip je spoznala, da strme tudi oči vseh drugih moških gostov z istim namenom nanjo kot akademikove, dasi morda nekoliko bolj potuhnjeno. Kmalu je spoznala, da jo opazujejo celo ženski gosti z dobrohotno, skoraj ljubeznivo nevoščljivostjo. Pozneje je spoznala nekaj ljudi, o katerih se je morala učiti pri literarni zgodovini na gimnaziji in vsak izmed njih ji je podvporil z najbolj laskavo besedo. Ona se jim je ljubeznivo, vendar ponosno nasmihala in je vsak takoj vedel, da ne bo mogoče preko tistega nasmeška. Pa tudi ta ali oni profesor se je včasih prikazal in se je čudila, kako je nekaterim šolska resnoba kar splahnila z lic. Bilo je na njej toliko polne sveže mladosti, da bi bilo ob njej držati se osorno ali resno preveč. Nekaterim profesorjem pa je bila res uganka, da je z isto ljubeznijo in lahkoto in gracioznostjo nosila na mize krožnike in steklenice kot je prevajala v šoli Ovida. Včasih so se ustavile v gostilni tudi njene sošolke v družbi svojih staršev. Tedaj si je vzela po nekaj minut časa in kramljala z njimi. Šepetaje so ji sošolke pripovedovale o svojih prvih ljubeznih, o prvih sestankih s fanti, ki so bili že onkraj mature na kaki tehniko ali medicini in se čudom čudile, da si ni Lijana poiskala še nobenega — in to ona, ki ima prilike nič koliko. Lijana je dostikrat stala pred zrcalom in strmela dolge minute vanj. Njej sami se je čudno zdelo, da se ne more zaljubiti v nikogar in je včasih občutila pri tem celo neko žalost. Deklica se ni zavedala, da je do ušes zaljubljena sama vase.

Neki dan pa je začel zahajati v gostilno mlad slikar, o katerem ni bilo po mestu še dosti slišati. Ta slikar ni bil bog ve kaj posebno lep, čeprav si je pustil rasti brado. Vezati so jo začele njegove oči, ki so sledile vsaki njeni kretnji z nesramno, Lijana bi rekla, z vsiljivo drznostjo. Ni maral dosti govoriti z njo in nekoč je celo osorno zamahnil z roko, ko ga je vprašala, ali naj mu še prinese vina. Obrnila mu je takrat nevoljno in skoraj s prezirom hrbet in sklenila, da ga ne pogleda več. Toda še tisto uro je z začudenjem spoznala, da so se ji oči vsako minuto zagledale proti njegovimi mizi. Kar naenkrat si je zaželela, da bi se ji nasmehnil. Toda nikoli se ni nasmehnil. Začela se je zanimati zanj in čula nekje, da je živel leto dolgo v Pragi in sicer tako, da tisto življenje ni bilo dosti podobno raznim čednostim. Sklenila je tedaj, da sploh ne bo več nobene besedice spregovorila z njim. Prav takrat pa se ji je nasmehnil in ona je pritekla k mizi. »Želite, gospod,« je vprašala skoraj šepetaje in je začutila, da ji bije srce hitreje kot sicer. — »V tej gostilni imate izvrstno šunko. Prinesite mi še eno porcijo,« je rekel in pri tem skoraj zazdehal. Ko mu je prinesla naročeno, se ji je zdelo, da ji silijo solze v oči. »Le zakaj se vlačiš vsak dan sem, ko pa stanuje prav na drugem koncu mesta,« je pomislila srdito, »če ne zna drugega, kot zdehati in jesti šunko.«

Neki dan je poklical slikar vpricho nje njenega očeta k mizi in ga prosil, naj mu dovoli slikati hčer. Ni mu zato, da bi sliko prodal, je pojasnil, ampak zato, ker bi imel sliko rad sam. Lijanin oče je takoj odkimal. Ni imel dosti vere v te vrste obrt in poleg tega se mu je zdel slikar nekam čuden, čeprav je vselej redno plačal račun. Pripravljen pa bi bil vendarle kako sliko odkupiti od njega; slikar pa je nevoljno odgovoril, da nima doma nobene trgovine s slikami. Lijana bi zelo rada prosila očeta, naj slikarju dovoli portretirati jo, toda dobro je vedela, da ji prošnje ne bo uslišal. Menila je, da bo slikar še kdaj ponovno prosil očeta za to. Slikar je res vztrajno zahajal v gostilno kot poprej, toda nikoli ni

več kaj takega omenil. Postal je še bolj odljuden kot poprej. Nekoč ji je vzel iz rok grško knjigo, jo odprl tam, kjer je bil v njej nek spev in ga počasi prečital. — »Vi znate grško,« je vprašala začudeno. — »Nihče ne zna grško, saj je od takrat par tisoč let, ko so ljudje še govorili grško,« je odgovoril in se hudobno nasmehnil: »Vi imate najbrže v grščini odlično, no, tudi to je prav,« je rekel, »kajti kadar se boste poročili, boste lahko ozmerjali moža, ne da bi vas razumel — saj upam, da ne boste vzeli kakega filozofa. Ta bi sploh ne vedel, kaj početi, prvič z vami samimi in drugič z vašim denarjem.« — »Ali bi vi radi denarja,« je vzkliknila vsa užaljena. — »Imam ga, gospodična, več kot ga potrebujem in Diogenes ni bil nič manj neumen kot multimilijonar Aristotel. Lepega bitja ni mogoče tehtati z denarjem.« — »Vi ste lepo bitje,« je vprašala zbadljivo in planila v smeh. Slikar se je zelo zmedel. Nato je dejal: »Mislil sem vas, in vi to veste.« In potem srditeje: »A nikar ne mislite, da vam dvorim zato, ker bi vas rad imel. Kolikor vas najnujnejše potrebujem, vas namreč že imam in mi ni prav nič zato, ali vam to ugaja ali ne. Mi je tudi popolnoma vseeno, če si predstavljate, da v moji glavi ni nekaj v redu. Lepota je abstrakt, ki si poišče gotovo bitje, da lahko kot taka obstoja naprej. Nimate prav nobene zasluge zato, če si je ona za nekaj časa poiskala vaše telo za svoj tempel.«

V tej noči je imela čudne sanje. Stopala je ob morskem zalivu, ki je bil poln sonca. Stopala je po oljčnem gaju in se dušila v radostnem smehu. Kar naenkrat je planil iz morja Triton z veliko trombo iz školjk v desnici, jo nastavil na usta in zatrobil na vso moč proti nji. Nato se je zavalil na pesek in se začel režati ves razigran od veselja, ne da bi umaknil pogled z nje. Z začudenjem je dognala, da ima Triton slikarjev obraz. V istem hipu se je zavedla, da je popolnoma gola kot Venus in da jo zakrivajo le lasje, ki segajo do tal. S preplašenim vzklikom je zbežala za oljčni gaj. Še ko se je budila, ji je zvenel v ušesih Tritonov smeh. Prebujena je začutila čudno slo, ki ji je gomazela po žilah — zagrabila je z obema rokama za kite in jih vlekla k sebi na prsi do mučne bolečine.

Drugo noč je klečal Triton v pesku in rjoval od bolečine in strahu. Navpik izpod neba se je zaganjal vanj velik črn orel in mu trgal s telesa kos za kosom mesa. Triton je vil roke in klical njo na pomoč: Lijana, Lijana! — Ona pa je sedela na morski skali. Valovi so ji božali noge, njej pa je igral na ustnicah sladek in porogljiv smehlaj. Triton se je pognal v morje in plaval proti nji. Ko je doplaval do skale, ga je ona odrinila z nogo. Ko je začel toniti, se je prebudila, sedaj polna groze.

Nikomur ni omenila teh sanj. Toda, kadar je prišel slikar v gostilno, ga je gledala začudeno in plašno.

Kar naenkrat je neko popoldne prinesel slikar v gostilno Lijanino sliko. Ostrmela je, ko jo je zagledala. Zdelo se ji je, da se v njeni duši odkriva nov obraz, nekaj silnega, nekaj nenavadno lepega, nekaj, kar bi morala strgati s slike in stisniti v svoje naročje. Slikar je ostro opazoval na njenem obrazu vtis, ki ga je slika napravila nanjo. Nasmehnil se je. Lijana je tekla klicat očeta in mater. Ko je oče sliko zagledal, je začel robantiti misleč, da je bila Lijana slikarju skrivaj za model. Ko so mu pojasnili, da je delal slikar Lijano po spominu, se je pomiril in začel sliko motriti kritično ter bil končno pripravljen plačati zanjo tri tisoč dinarjev. Slikar pa je ni hotel prodati. Le smejal se je prav na široko kot bi mu nekaj manjkalo. Pred odhodom pa je sliko podaril Lijani. Takrat

pa mu je legel na ustnice trpek nasmeh. Lijanin oče je še isti dan poizvedel za njegov naslov in mu poslal tri tisoč dinarjev po pošti. Slikarja od tedaj ni bilo več v gostilno.

In tiste ure, ki jih je Lijana preživela v naslednjih mesecih, so bile v njenem življenju najbolj grenke. Rahlo je upadla in na obraz ji je legla bledeca. Nekaj mesecev ni bilo opaziti nasmeha na njenih ustnicah. Pogled ji je stokrat na dan uhajal proti tisti mizi, kjer je včasih sedel slikar. Iz šole je hodila večinoma peš, da bi ga srečala na cesti, pa ga ni srečala nikoli. Ni mu hotela pisati. Bila je dosti preponosna, da bi kaj takega storila. Tudi ni nikomur omenila svoje bolečine. Polagoma pa je začelo koprnjenje bledeti in bolečina se ji je pogreznila v podzavest. Slika, ki je visela na steni v njeni sobi, se ji je zdela kot prikazen iz sanj, ki noče izginiti. Takrat je bila v šesti gimnaziji.

Najbolj je zaživela ob nedeljah in praznikih. Še ko je bila otrok, jo je neki godec, ki je igral v gostilni, navadil na harmoniko. Ni minilo par let, ko je svojega učitelja v tej umetnosti prekosila, kar je njemu skoraj požrlo zaslužek, saj so gostje ponovno in ponovno zahtevali, naj jim igra »mala srčkana punčka«. — Staršem je ugajalo, da je znal otrok tako razvedriti goste in niso »mali srčkani punčki« dosti branili igrati. Sedaj pa, ko je tako vzcvetela, je bilo pravo doživetje gledati in poslušati jo, kadar je plavala harmonika v njenem naročju, na levi strani naslonjena na napete prsi. Ob takih prilikah so gostje tudi dosti lažje občudovali njene lepo raščene noge, ki jih je morala držati prekrižane.

Lijana je s skoraj nekoliko demonsko naslado uživala, ko je petdeset ljudi začelo pripевati zvokom njene harmonike s pesmimi: »Kaj so to za ene ptičke, ki imajo rdeče ličke,« ali »Zabučale gore, zašumeli lesi,« ali »Angelček varuh moj, varuj me še nocoj,« ali »Kje so tiste stezice, ki so včasih bile,« ali »Fovček bom vzela, srček načela, iz srčka spustila tri kaplje krvi,« in še dvajset in dvajset drugih. Radi te godbe, pesmi in iz vina so ljudje postajali ginjeni, so se objemali med seboj, dvigali kozarce na čast Lijane. Nekoč se je zgodilo, da so se staremu državnemu svetniku, ki je bil že deset let vdovec, udrle solze po zariplih licih, da je vstal, pripaljal s kozarcem v rokah do Lijane in padel pred njo na kolena najprej v splošno zaprepaščenje, potem pa v splošno navdušenje vseh navzočih. Da, nekoč se je celo to pripetilo, da je stopil po končanem političnem shodu, ki se je vršil v bližini, v gostilno sam minister s svojo družbo in se mudil v gostilni prav radi Lijane in njene godbe dve uri več kot je v začetku nameraval. Končno se je deset ljudi borilo zato, da bi ga podprli in peljali pod pazduho na avto, kajti očitno se je gospod minister nekoliko opotekal.

Plesov pa ni rada igrala, toda dostikrat so jo gostje z bučnimi zahtevami prisilili v to. Tedaj so ji oči, zlasti odkar ni bilo več slikarja v gostilno, zasijale skoraj zlobno, ustnice so se ji razprle v zaničljiv smehljaj in potem je začela igrati najbolj divje plesе v kolikor mogoče hitrem tempu. Preznojeni pari so v urnih krogih drveli iz kota v kot, vriskali in tolkli s podplati po tleh. Včasih so se med tako godbo mudile njene misli čisto drugje, v pokrajinah Prešerna, Ovida in grških dram. Tedaj so njene trepalnice skoraj popolnoma zakrile oči in na obrazu ji je ležal mehak, sanjav izraz, ki pa so ga končno gostje pregnali s svojim krikom in vriskom.

Zgodile pa so se včasih tudi prav neprijetne stvari. Tako je na primer začel zahajati v gostilno neki petinštiridesetletni advokat, ki si je znal v mestu pridobiti precejšen sloves in je igral tudi precej vidno politično vlogo. Ko se je začel denar kar v veliki množini stekati v njegovo blagajno, mu je šinilo na misel, da bi bilo dobro, če bi se oženil s kako mlado, kolikor toliko bogato žensko. Ni jih bilo malo, ki so se mu približevale same in postal je prepričan, da bo storil samo dobro in plemenito delo, če katero pritegne k sebi. Niti sanjalo se mu ni, da bi ga katera lahko odklonila. — Kdo ve, kako je zavohal Lijano in jo prišel pogledat. Njena mlada lepota je prekosila njegovo pričakovanje in ko se mu je Lijana vljudno in prijazno nasmehnila in mu celo povedala, da ji je iz časopisov znano njegovo ime, je advokat menil, da ni več daleč do uspeha. Ni zahajal v gostilno vsak dan, da bi se morda ne začelo prezgodaj govoriti po mestu, ampak je prihajal tako slučajno po opravkih mimogrede vsak teden enkrat. Vselej je bil njegov obraz nenavadno sladak in znal je celo Lijanino mater nazvati z milostljivo, dasi so jo vsi gostje imenovali kar naša mati. — Neki dan se je odločil in poslal po svoji služkinji v gostilno za naročje velik šop cvetja in se uro pozneje pripeljal še sam. Menil je, da je najboljše, če začne kar naravnost in je kar naravnost začel najprej pri Lijani, ki je začudena in nevoljna zbežala v svojo sobo, potem pa se je nekoliko zaprepaščen, vendar še upajoč, da je bilo dekle samo sramežljivo, napotil še k njenemu očetu. Ta pa mu je sicer vljudno, vendar pa dovolj jasno povedal, da ne bo pustil, da bi se njegova hčerka, skoraj še otrok, prezgodaj možila in da je dosti bolj pametno, če si gospod advokat poišče nevesto med krogi, v katere spada. Advokat je bil sedaj toliko začuden, da ni mogel takoj vsega doumeti in mu je moral Lijanin oče ponoviti svoje besede še enkrat, nakar se je advokat neizmerno začuden napotil skozi vrata na svoj avto.

Radi Lijane je začel zahajati v gostilno neki precej premožen in še ne preveč star podjetnik iz bližnje okolice in bil vselej zelo vljudno sprejet. Kot praktičen človek, ki je življenje dobro poznal, je kmalu uvidel, da ne bo ničesar dosegel pri mladem dekletu. Vendar ga je njena lepota toliko mikala, da je vseeno zahajal v gostilno vsak dan. Neki dan se je preveč napil. Gostilna je bila polna in njega je srdilo, da se je Lijana mudila pri drugih mizah več časa kot pri njegovi. Naenkrat je zahteval, naj mu prinese cigaret. Potem pa jo je ob vsaki cigareti pozval, naj mu prižge. V Lijani je začela kipeti jeza, vendar je vselej vljudno ubogala. On je njeno jezo opazil in jo glasno vpričo vseh pozval, naj se ne razburja, saj ji bo plačal vžigalice in ji dal potem še en dinar napitnine povrh. Komaj je izrekel besedo o napitnini, je že udarila njena desnica dovolj močno po njegovih ustih. Potem je Lijana vsa rdeča zbežala v kuhinjo; podjetnik pa je povzročil v gostilni velik kraval ter odšel s kopico svojih prijateljev in niso se več prikazali v gostilno. Tisto noč je Lijana prečula pri svojih knjigah, kakor bi hotela ob vsebini knjig zbežati od resničnega življenja, ki se je vrtelo krog nje.

Ako izvzamemo nagnjenje do tistega slikarja, ni Lijana do osme gimnazije ljubila nobenega moškega in ni doživela nobenega poljuba. Poznala je sicer dosti mladeničev, ki so ji bili prijetni tako po postavi kot po vedenju. Marsikateri se ji je skušal približati, toda vsak je kmalu obupal nad uspehom. Govorili so dosti o tem, kako je hladna in da nima

kljub svoji lepoti nič žive krvi. Mlajši profesorji so jo imenovali Palas Ateno, vsi pa so bili prepričani, da se zlepa ne bo poročila in da se bo posvetila filozofiji. Bila je v razredu edina, ki je z ljubeznijo brskala po klasikih. Izmed domačih pesnikov in pisateljev je cenila samo Prešerna. Vse ostale je čitala samo toliko, kolikor je morala za šolo. V delih klasikov in Prešerna je našla neko nedosegljivo lepoto, ki je bila daleč blizu samega sonca. Nikakor si ni mogla predstavljati, da je Prešeren res živel v Ljubljani, ampak je hotela, da bi živel nekje čisto drugje ob kakem temnomodrem grškem zalivu. Prav tako si ni mogla predstavljati, da je bila Julija trgovska hči in da je stanovala nekje blizu Ljubljani, ko bi se vendar morala kretati po kakem oljčnem gaju. Ko je te misli povedala profesorju slovenske literature, je ta nejevoljno odkimal in se potem skoraj sprl z njo.

Vsi so se čudili, da ni imela v umetnostni zgodovini odlične ocene. Profesor tega predmeta je bil precej star, majhen, plešast možak, dobrodušen tako, da bi nikomur ne mogel storiti krivice. Čudile so se tudi součenke, ki so imele v umetnostni zgodovini odlično, saj je Lijana odgovarjala prav tako ali pa še boljše kot ona. Čudila se je tudi sama, saj je bila ravno ona tista, kateri edini je profesor posojal na dom albume s slikami klasičnih, renesančnih in modernih umetnin in potem z veliko ljubeznijo razpravljajal z njo o njih. Včasih ji je rekel: »Glejte, Lijana, te slike bi ne bilo mogoče preplačati niti z milijoni dinarjev. So stvari, ki jih sploh ni mogoče preplačati.« — Vsakih par mesecev je tudi on zašel v njihovo gostilno, spil tam pol litra vina in pri tem prijazno kramljal z Lijano ali z njenimi starši in zopet odšel. Sedaj v osmi pa ji je grozila nevarnost, da ji bo prav ta profesor toliko skvaril spričevalo, da bo morala polagati maturo. Nje ta stvar ni sicer prav nič skrbela, vendar pa je bila radi tega nekoliko začudena. Nikakor pa ni marala vprašati profesorja, kaj naj stori, da bi izboljšala red.

V osmi gimnaziji je postajala bolj zamišljena kot bi kdo menil. Njeno telo je kipelo vedno bolj in zahtevalo svoje; njena duševnost pa, ki je bila svetla kot sonce, se je tej zahtevi upirala. Upiralo se ji je to, da bi se kdo polastil njenega telesa, katerega lepoto je sama visoko cenila. Pa so vendar prišle noči, ko ni mogla zaspati in se je do jutra premetavala po blazinah. Če pa je sanjala, so se ji prikazovali krepki moški prizritih profilov in iskrečih se oči. Z njimi se je v sanjah sprehajala po parkih, po Rožniku ali po Ljubljanskem polju med žitom, med plavicami in makom — toda vselej kadar so se iskreče oči približale njenim, ali kadar so se napete ustnice nočnih prividov dotaknile njenih, se je prebudila. Ob takih prilikah so ji stopile solze v oči in telo ji je vztrepetal v koprnenju. Dostikrat je iskala po cestah obrazov, ki bi bili podobni prikaznim iz sanj, toda nikoli ni takega srečala. Obrazi na cestah so se ji zdeli prazni, zaspani, brez tistega sija in življenja, o katerem je sanjara. Včasih se ji je ta ali oni človek vendarle zazdel nekoliko podoben zaželenim prividom, toda komaj je izpregovorila nekaj besed z njim, se je iluzija takoj razbila. Njegove besede so se ji zdele prazne in osladne. Človek, ki naj bi bil vreden ljubezni, bi sploh ne smel dosti govoriti.

Ta doživetja so povzročila, da je začela postajati zamišljena in včasih potrta. Včasih je postala tudi napram starem jezava in rahlo uporna. Začelo se ji je upirati, da bi bila ona tista luč, radi katere drve vešče, ki je niso nič več zanimale, v gostilno. Le neizmerna pridnost in podjet-

nost staršev je povzročila, da je vztrajala pri postrežbi. Ni zavidala tovarišicam, ki so se lahko doma posvetile glasbi, petju, niti tistim, ki so proste ure porabile samo za to, da so se lahko lišpale in kinčale za sprehode in gledališče, toda neprestano je želela, da bi se nekaj pripetilo, nekaj prav posebnega. Toda kaj naj bi se neki pripetilo?

V maju so nameravali prirediti letalci velike letalske tekme. Lijano je obiskala prijateljica in se precej trudila, da jo je pregovorila, naj bi šle tiste tekme gledat. »Saj se bo ves naš razred udeležil,« je rekla prijateljica. Lijana je vprašala starše za dovoljenje. Oče in mati sta se posvetovala nekaj minut in se končno zedinila za dovoljenje, saj je dekle vendar že precej odraslo in mora imeti nekaj zabave. Obljubila sta celo konje in voz, s katerim naj bi se Lijana in prijateljica odpeljali na tekme.

Drugi dan jo je profesor za umetnostno zgodovino pozval, naj pride k njemu v zgodovinski kabinet radi izboljšanja reda. Začudila se je, da je ni vprašal kar v razredu dopoldne, vendar je prišla v kabinet točno ob treh. Profesor je sedel v mračnem kabinetu za pultom in jo pozval, naj prisede. Dasi je bil drugače živahen, se ji je zazdel tisti hip zelo star in utrujen. Pogledal jo je dobrodušno: »Še nekaj dni in zapustili nas boste, Lijana! Imeli smo vas zelo radi — vsi — ne samo jaz. Prav žal mi bo za vami, toda morda se bo še pripetilo, da bo kedaj prišla katera, ki bo vam podobna in bodo slike v albumih naše dostojne oči, ki jih bodo znale ceniti. Toda ne maram dosti govoriti o tem. Zdelo se mi je vedno, da neke slike niste nikoli dovolj dobro ocenili, pa sem bil prisiljen pozvati vas na posebni izpit.« — Odprl je predal in potegnil iz njega nekaj fotografij umetniških del. Pokazal ji je moderno pokrajinsko sliko: »Kako se vam zdi, Lijana, ta slika? Ni odlična?« — Lijana je začela gledati sliko in kar naenkrat se ji je zazdelo, da se je polasča nemir. — »Ta slika ni odlična, vendar — dobra je.« — »Odličnih slik je na svetu malo,« je odgovoril profesor in se nasmejal glasno. »In ta pokrajina?« — »Tudi ta je dobra.« — »Pokazal vam bom sliko, ki se zdi meni in mojim znancem odlična in ki bi jo bilo težko preplačati. Ne vem, ali se bo zdela tudi vam. Je pa ta slika istega slikarja. Kako lepa je šele v barvah. Žal, videl sem jo v življenju samo enkrat.« — Pokazal ji je tretjo sliko: »To je moj portret, ki ga je napravil...«, je vzkliknila Lijana. — »Da vaš portret je, Lijana, in original visi nekje v vaši hiši, najbrže v vaši sobi. Vedno sem se bal, da bi ga kdo ne obesil v gostilniško sobo. Vi bi seveda tega ne dopustili. Toda nekaj ni bilo prav. Slikar je vam portret podaril, kljub temu pa je vaš oče poslal drugi dan slikarju tri tisoč dinarjev. Jaz, ki nimam dosti denarja, sem dan poprej ponujal slikarju še enkrat toliko. Ali razumete, da mi je bilo težko dati vam odlično?« — Molčala sta nekaj časa oba, nato je Lijana vzkliknila: »Moj oče ni obiskoval umetnostnih akademij in ni portreta naročil. Podobna visi v moji sobi in naj pride slikar ponjo, kadar hoče — ali pa naj pošlje očetu račun.« — »O, in vam pravijo Palas Atena,« je rekel profesor lahno vznemirjen. »Ali niste ob sliki spoznali, Lijana, da ste bili slikarju več kot vse ženske na svetu in da je vaša podoba edini njegov portret, kajti vse druge je uničil. Še letos je prihajal gledat vas od daleč, ko ste odhajali iz gimnazije, ne da bi vedeli za to.« — Sedaj je Lijana vstala: »Ali bi mi radi preskrbeli ženina, gospod profesor? Preskrbim si ga lahko sama.« — »On bi ne bil slab ženin, ali pa bi morda bil, kaj

vem. Iluzija je vedno lepša od stvarnosti in lepota je prav za prav abstrakt. Kaj naj bi Prešeren počel s Primčevo Julijo, če bi jo bil dobil, čeprav je blazno koprnel za njo, kaj naj bi počel Dante z Beatrice, Lionardo z Mono Lizo? Nikakor vas ne mislim možiti s slikarjem in bi bilo to tudi prepozno. Pred tednom je bil operiran in danes, ko sem ga obiskal v sanatoriju, mi je kirurg povedal, da bo še danes umrl. Morda je že umrl. Ako je živ, še ne ve, da bo umrl. Ako ga obiščete vi, bo odšel na drugi svet z neznansko srečo v očeh. Stotine ur sva prebila skupaj, pa bi mu jaz rad dal zadnje darilo. Ali pojdete — ali pojdete takoj?« — Ko je to vprašal, se je smehljaj, kot bi vprašal nekaj prav enostavnega iz zgodovine. Lijana je prikimala: »Pojdem takoj. Prav nič mi ni bilo znano, da je tako z njim.« — »To ni bilo znano nikomur in tudi ko bo umrl, ne bo to znano skoraj nikomur. Vi pa ste položili izpit in ne bo vam treba na maturo.« — Lijana je vstala in odšla z nemim poklonom proti vratom. Tam se je okrenila in profesor je videl, da ima rosne oči: »Takrat sem ga čakala dolgo, gospod profesor, noč in dan,« je rekla in zbežala na hodnik.

Mimogrede je kupila velik šop vrtnic in hitela z njimi v sanatorij. Bil je majniški popoldan, poln sonca. Kostanji so bohotno poganjali svoje liste. Po cestah so ležale sinjesive sence hiš. Krog zvonikov šent-petrške cerkve so v trumah rajali golobi. Barve tramvajev so se zdele dosti bolj rdeče kot sicer. Ljudje, ki jim je lep dan priklical veselje na obraze, so z dopadanjem gledali mlado lepo dekle, ki je hitelo s šopom vrtnic po cesti z globoko sklonjeno glavo in s povešenimi trepalnicami. Težko bi bilo reči, ali je bila Lijana potrta na tej poti, morda toliko, kot bi bil potrta vsak ob umiranju mladega, vendar ne preveč bližnjega znanca. Zdelo bi se, da ni ostalo v njej nič več od tiste nekdanje ljubezni. Da je na gimnaziji zajokala, je bilo morda le usmiljenje, ki se je nenadoma pojavilo v njeni duši? Sedaj pa, ko je stopala proti sanatoriju, se je prebudila v njej neka čudna radovednost. Tudi ni bila Lijana še nikoli v bolnišnici ali sanatoriju in še nikoli ni videla umirati človeka.

Z rahlo zadrego je stopila v sanatorij. Usmiljenka, ki jo je srečala na hodniku, jo je ljubeznivo vprašala, kaj želi. — »Obiskala bi rada slikarja...« Sestra je prikimala in jo peljala potem v drugo nadstropje ter pokazala neka bela vrata. — »Ne vem, če bo lahko kaj govoril,« je pripomnila šepetaje. »Ali bo res skoraj umrl,« je vprašala Lijana s čudnim, skoraj brezčutnim glasom. — »Kaj ste vi, gospodična, njegova sestra?« — »Ne, njegova znanca sem.« Usmiljenka je nekaj časa molčala, potem pa je rekla: »Sestra Vitomira je šla pravkar po svečo za umirajoče.« — »Hvala lepa; z bogom sestra!« — »Ni treba trkati, kar vstopite, gospodična! Ne bo več slišal, če boste trkali.«

Ko je vstopila, je bila soba polna sonca, čeprav so rahle zavese zastirale okno. Najprej, kar je Lijana zagledala, je bila slikarjeva roka, ki je visela popolnoma bela brez vsakega življenja v sebi s postelje navzdol. Druga roka je mrtvo obtičala na odeji. Lijano je prevzel strah, da je slikar že mrtev, kajti ni okrenil glave proti nji, ko je vstopila. Široko odprte oči so strmele iz voščenobelega obraza nepremično v strop. Iz tega, močno shujšanega, skoraj že lobanji podobnega obraza, so štrlele navzven ličnice. Močno razmršeni kodri so v neredu padali, zlepljeni med seboj od znoja, po čelu, brada pa je skoraj pravokotno štrlela ne-

kam navzgor. Močno shujšane ustnice so bile široko odprte, da se je videla dlesen za zobmi. Cela soba je močno dišala po zdravilih. Lijano je začela grabiti omotica, neki stud in odvratnost. Prizor, ki ga je gledala, je bil dosti bolj grd, kot je pričakovala in prav nič podoben takim prizorom, ki jih je včasih gledala v kino, ki so bili polni nežnosti in so imeli vselej nek čar na sebi. Odpor proti prizoru je bil tolik, da je v njej ugasnilo vsako „usmiljenje“. Pač pa se je je polastila groza, da bi se ta mumija pred njo premaknila. Najraje bi se okrenila in hitro zbežala na cesto. Pa je mumija res naenkrat okrenila glavo in v Lijano je zastrmelo dvoje velikanskih črnih oči in Lijana je nehote stopila tik postelje. — »Gospod,« je vzkliknila v veliki zadregi, »gospod, jaz sem Lijana.« — Tiste čudne oči se niso odmaknile od nje. — Sedaj šele se ji je nekaj zganilo v srcu in je čutila, da ji silijo solze v oči. Ker je menila, da bo z njimi vznemirila bolnika, je razprostrla ustnice v prisiljen smehljaj. Toda solze so se ji vseeno udrle po licih. Tako se je jokala in smejala istočasno. — »Gospod, jaz sem Lijana.« — Opogumila se je, dvignila bolniku visečo roko nazaj na posteljo in mu potem položila vrtnice na prsi. Sedaj so se njegove ustnice premaknile komaj, komaj vidno, kot bi se hotele nasmehiti in čudni sij v očeh se je še povečal. — »Gospod, jaz sem Lijana,« je vzkliknila zopet, kot bi ji ničesar drugega ne moglo priti na misel. Obraz se sedaj ni premaknil, oči se niso zganile. V sobo je stopila sestra Vitomira, postavila svečnik na omarico in prižgala svečo. Potem je pristopila k bolniku, mu sklenila roke v bogca in potegnila trepalnice čez tiste oči. »Pokleknite — umrl je,« je zašepetala Lijani. — »Pokleknite, saj ni sicer nobenega od njegovih blizu!« — Lijana je pokleknila in hotela moliti, toda sedaj je zaihtela glasno, vstala zopet in zbežala iz sobe.

Doma je stregla gostom kot navadno. Nikomur, tudi staršem ni povedala, da je umrl tisti slikar, ki je ustvaril njeno podobo. Toda ta dan je nekolikokrat preslišala, ko so gostje zahtevali to in ono. Zvečer je skrivaj izpila po vrsti tri kozarce vina in se pri tem čudno zasmejala: »Saj imam pravico, ko mi niti mature ne bo treba polagati.« — Vino pa ji je takoj stopilo v glavo. Zajela jo je omotica in Lijana je zbežala v svojo sobo — danes že ob desetih.

Vrgla se je na divan in zastrmela pred se: »In vsi mislijo, da pojdem študirat filozofijo; o vi modreci,« je vzkliknila in se udarila po kolenih. Planila je v glasen smeh, ki se je stopnjeval od trenutka do trenutka, da se ji je začelo od njegga stresati vse telo. Nato ji je pogled obvisel na sliki. Minute dolgo jo je gledala, potem je nenadoma skočila z divana, se hitro približala svojemu portretu in udarila s pestjo po lepem obrazu, ki je s platna strmel vanjo: »Ti prekleta ženska, da si mi ga vzela takrat. Sedaj ga žri ti, ki si ga pogubila! Ljubček neumni, ti blazni umetnik, zakaj si silil k tej, ko sem te klicala jaz — jaz bi ti dala tudi svoje telo — ljubček — in tvoje telo bi negovala, da bi mu ne bilo treba danes poginiti. Sedaj pa si, dragi moj, zamudil! Sedaj je, dragi moj, prepozno. Bajna ptica Charadrius, ki odloča o smrti in življenju, ti je sedla na srce in okrenila svojo glavo od tebe proč in moral si umreti. Ako bi ljubil mene, bi ptica ne okrenila glave. Prav je, da si umrl.«

Odstopila je od slike in zaplesala po sobi. Zopet jo je dušil smeh. Opotekla se je k zrcalu in se dolgo gledala vanj — v tistem zrcalu, ki je bilo višje kot njeno telo. Nato je potegnila krilo čez glavo, zmetala s

sebe spodnjo obleko in si vrgla kite čez ramena naprej. Težki kiti sta padali po dolgem telesu do kolen. Oči so se ji iskriale v mokrem blesku in ves obraz ji je zaigral v razigranem smehu. S svojimi ustnicami je poljubila ustnice v zrcalu. Opajala se je nad lepoto, ki jo je gledala pred seboj. — »To je prava podoba,« je vzklíknila glasno. — »Jaz nočem biti nobena Palas Atena. Lepo si, o Bog, ustvaril Evo — Adama pa si bom poiskala sama.« — Nato je ugasnila luč in se vrgla na posteljo.

Medtem, ko so se redki slikarjevi prijatelji zbrali pred sanatorijem, da bi se udeležili njegovega pogreba, je stala Lijana s prijateljico med množico tik letališča. Množica je bila veselo ubrana in od vsepovsod se je slišalo navdušeno vzklíkanje. Aparati so se podili drug za drugim po ravnici in šinili potem hitreje od ptic v višine, po katerih so se igrali kot roji lastavic. Z odprtimi usti je strmela Lijana pod nebo in vzklíknila prijateljici: »Vsak hip se bo nekaj posebnega pripetilo — nekdo bo strmoglavil izpod neba, o glej!« — V orjaškem padcu je drvel navpik izpod neba ogromni stroj — vsi, tudi Lijana so zakričali od strahu. Prijateljica je vrešče počenila na tla. Tik nad glavo Lijane — zdelo se je tako — je letalo napravilo koleb in se pognalo potem na ravnico. Tik pred Lijano se je ustavilo.

Iz letala je stopil poročnik in se napolil mimo obeh deklic proti lopam. Obraz mu je bil od sonca črn kot zamorčev, napeta usta in lesketajoči se zobje so se režali v zadovoljnem smehu. Mimogrede je uprl v Lijano svoje žive oči, da je komaj vzdržala pogled: »Kot Apolon, ki je pridirjal s svojimi konji izpod neba,« je zašepetala. — »Takega bi bilo vredno ljubiti,« je rekla prijateljica. — »Bi bilo vredno ljubiti,« je ponovila Lijana.

Pol ure pozneje se je prikazal iz lope drug letalec in začel klicati številke tistih vstopnic, ki so bile izžrebane za polet. Na tisoče je bilo gledalcev in Lijana ni mogla verjeti, ko je zaslišala svojo številko. Pokazala je vstopnico prijateljici in ta jo je začela na vso moč prositi, naj podari vstopnico njej. Lijana pa je ni poslušala, ampak je stekla v lopo. Komaj je vstopila, so jo že obkrožili piloti in jo med burnim smehom prosili, naj si izbere tistega, s katerim hoče leteti. Vsi so se drenjali k nji in se glasno ponujali. Ona pa se ni obotavljala niti za hip in si je izbrala črnega poročnika. Ta ji je razigrano in obenem slovesno potisnil letalsko čepico na glavo in ni pri tem pozabil pobožati njenih lic. — »Kje od vraga ste se vzeli, da vas nisem še nikoli srečal,« je rekel z neigranim navdušenjem, jo zagrabil za roko in jo vlekel za seboj v letalo. Lijana ni videla prijateljice in drugih sošolk, ki so ji veselo in obenem nevoščljivo mahale z rokami. Vsa omamljena od novega doživetja je komaj opazila, da se je letalo dvignilo, toda nekaj trenutkov pozneje je že zagledala strehe Ljubljane pod seboj — potem se je zazibal pod njo grajski stolp. Mimo glave ji je žvižgala burja, glušil jo je ropot stroja, ona pa se je smejala s polnim zvonkim smehom. Pred seboj je videla ogromen, v usnje oblečen hrbet, nad katerim je na močnem vratu tičala v usnje zakrita glava. Ta glava se je počasi okrenila proti nji nazaj in skozi naočnike so se zalesketale tiste oči: »Kdo ste vi,« je zaklicala poročnik. — »Lijana, Lijana sem,« je zaklicala nazaj. — »Kaj ste vi?« — »Abiturijentka.« — »Kje ste vi?« — »Gostilna pri...« — »Kam naj vas peljem?« — »Proti planinam.« — »Se bojite?« — »Ne.« — »Naj vozim višje?« — »Vozite magari do sonca,« je zakričala.

Aparat je zdrvel nad Rožnikom proti snežnikom, ki so se zibali in plesali na obzorju kot da je nekdo začaral življenje vanje. Spodaj na Ljubljanskem polju je zagledala za hip majhen črn spreved. Za hip ji je šinila v glavo misel, da pokopujejo tistega slikarja, toda njen smeh ni zamrl niti za hip. Nagnila se je naprej, da je poročnik začutil na licu dotik njenih las in toplota njenega diha. Medtem, ko je silil aparat višje in višje, se je poročnik okrenil, se lahko dvignil, spustil krmilo in potem je Lijana začutila, kako sta se dve kot jeklo prožni roki ovili krog njene vratu, hip nato je začutila močne, napete ustnice na svojih in za prla oči.

† MARICA BARTOLOVA

MILENA MOHORIČEVA

Komaj dobri dve leti sta minuli, odkar je slavila Marica Nadliškova ali kakor se je po možu pisala, Bartolova, svojo sedemdesetletnico. Slovenska javnost se je tedaj spominjala njenega dela in si osvežila obrise duševnega profila te marljive kulturne delavke. Svojo sedemdesetletnico je praznovala vedra, živahna, prav nič starki podobna. Zdaj pa jo je po težki bolezni strla smrt, zapisala je v njeno lice poteze neskončnega trpljenja. Vsakdo, kdor jo je prišel kropit, se je ob pogledu na ta izmučeni obraz zdrznil in doumel, kako težko, strašno težko pot je morala ta žena po svoji 70 letnici še prehoditi do poslednje dopolnitve v smrti.

Govoriti danes o celotnem delu in življenju Marice Bartolove je vsaj na tem mestu nemogoče, ker je rok, ki bi ga zahtevalo tako delo pač neprimerno daljši, kakor pa ga nam dopušča dolžnost, da se ji kot pisateljici in buditeljici našega ženstva oddolžimo. Obširno študijo objublja od poklicanega peresa obenem z izdajo njenega dela Belo-modra knjižnica. Če si hočemo pa vendar zdaj poklicati v spomin osnovne poteze rajnice, si bomo to željo najlaže izpolnili, če se bomo ustavili ob »Slovenki«, prvem slovenskem ženskem listu, ki mu je bila Nadliškova tri leta urednica. To je bilo njeno najpomembnejše dejanje.

Ob prvem letniku tega lista bomo torej skušali ugotoviti okoliščine, v katerih je nastal program, ki si ga je uredništvo in njegov krog načrtno in tokove, ki so jeli pritekati v strugo lista. Tudi v tem listu se je urednici zgodilo, kakor se zgodi človeku, ki vrže kamen v mirno vodo: nikoli ne vé, do kam bodo segali krogi in koliko jih bo vzalovilo.

Najbrže ni bilo naključje, da je leto 1897. prineslo slovenskemu meščanskemu ženstvu kar dvojce pomembnih darov: Višjo deklinško šolo in list »Slovenko«. To je migljaj, da so bile v našem tedanjem javnem življenju na delu sile, ki so hotele pritegniti tudi slovensko ženo, zlasti meščanko, v narodnostni boj. Takrat so si Slovenci korak za korakom osvajali postojanke v uradu, šoli in družbi in uvajali vanje svoj jezik ali se vsaj na vseh področjih bojevali za njegovo priznanje. Nezavedno ženstvo pa, ki so ga vzgajali v nemških šolah, ki je čitalo samo nemške knjige in se v svoji umišljeni odličnosti razgovarjalo med seboj in v domačem krogu samo po nemško, je jelo postajati nevarna, nepremagljiva ovira v lastnem taboru. Kakor bomo videli, je bil prvenstveni namen »Slovenke«, prevzgojiti meščanko v narodno zavedno sodelavko slovenskega rodoljuba.

V uvodnem članku v prvi letnik novega lista, je urednica pozdravila svoje naročnice najprej z Jemersičevim izrekom: Če torej hočeš, premila slovenska mati, da bodeš prva oblikovalka svojega naroda in sadonosna vzgojiteljica zlate svoje dece, jemlji rada slovensko knjigo v roke. Že ta izrek nam kaže nagibe, ki so vodili k ustanovitvi lista. In dalje: Evo, mile sestre, drage Slovenke, list, katerega ste si želele. Našo idejo so pozdravljali nekateri prisrčno, nekateri veselo, a drugi vsaj prijazno. In če se je tudi komu zdela nepotrebna množitev slovenskega časopija, ideja je bila vendar dobra, spoznal je, da navzlic razmerno velikemu številu časopisov, utegne list koristiti prav mnogo, ako ga bode seveda naše ženstvo podpiralo in čitalo... Bi li ne bila sramota, da bi vse slovensko ženstvo (brez naročnikov tudi ne bode) ne moglo vzdrževati enega samega, tako cenega lista? V vseh ženskih podružnicah družbe sv. Cirila in Metoda je okoli 3000 družabnic, zavednih za stvar. — (To je bil torej oni kader ženstva, na katerega se je uredništvo sklicevalo. Narodno organizirano ženstvo torej, ki se je zgrnilo okrog družbe, katera je stala v prvi obrambni črti naših bitnih narodnostnih interesov. To si moramo zapomniti za razumevanje urednice, njenega ozadja in njenega dela.) Čitajte, ker ljubite čtivo, le čitajte tudi v tujih jezikih, ali čitajte najprej to, kar se Vam nudi v vašem, da se same vnamete za stvar in jo potem širite v svojih krogih... Kako bi mogle ljubiti narod, kateri vam je tuj in kojega ne umejete?... Višja deklinška šola v Ljubljani morala bode popraviti... nedostatke in »Slovenki« bode tudi namen opozarjati naše ženstvo naj bode narodno, naj bode — slovensko! Najprej svoje, a zatem tuje, tako delajo vsi narodje in zakaj bi baš naš narod ljubil bolj tuje nego svoje?... možje so se že čestokrat izkazali z idealno, požrtvovalno ljubeznijo do naroda, delujejo in bojujejo se še, žrtvujejo časa in imetja ali žal, da je bil, je in bode ves njihov trud zastonj, ako si ne pridobe tudi ženstva za svoje ideje.«

Kakor vidimo, se je vse delo med našim ženstvom na tej stopnji vršilo v znamenju narodnostnega boja. Vsa stremjenja so šla za tem, pritegniti v kader organiziranega ženstva vse meščanke, vzgojiti jih v narodnostnem duhu in jim posredovati izobrazbo v slovenskem jeziku. Zato je bila, edino temu platoničnemu izobraževalnemu namenu na ljubo, ustanovljena višja deklinška šola v Ljubljani. In končno so si prizadevali, pritegniti ženo s sistematičnim čitanjem in pisanjem, torej s pasivnim in aktivnim udejstvovanjem, v slovensko kulturno sfero. To je bil smoter »Slovenke«. Da je bilo vse gibanje v bistvu izrazito meščansko, nam kaže najlepše primer višje deklinške šole, ki ni nudila gojenkam praktičnega znanja za poklic, marveč samo nekako splošno izobrazbo. Avantgardo ženstva pa je predstavljalo, kakor rečeno, 3000 žen, ki so že bile organizirane v družbi sv. Cirila in Metoda. To je bila tista organizacija, ki je stremela za tem, da v slovenskem narodnem interesu združi na isti liniji vse slovensko ženstvo, neglede na njegov položaj in razredno pripadnost. Poudarjala je vedno samo narodnostni vidik, spričo katerega je moralo vse drugo stopiti v ozadje. Med svoje marljive članice je družba sv. Cirila in Metoda štela tudi urednico »Slovenke«, Marico Nadliškovo.

Zanimivo je dalje, da je iniciativa za list, kakor je po pričevanju ge. Pavle Hočvarjeve ob svoji sedemdesetletnici izjavila Marica sama, izšla iz »Edinosti«. Nadliškova sama je bila sotrudnica »Edinosti«,

povezanost obeh krogov pa je segala celo v upravo. Naročniki »Edinosti« so dobivali »Slovenko« ceneje.

Značilne so izjave nekaterih ljudi ob ustanovitvi lista, ki jih je urednica ponatisnila v omenjenem uvodnem članku. Tako je izjavil Aškerc: »vendar mora vsak pameten človek pripoznati važnost Vašega podjetja... Kaj pa čitajo takozvane meščanske dame? Domača literatura jim je španjska vas... Žensko vprašanje je jedno najvažnejših vprašanj tudi za nas. Ako hočemo napredovati v svetovni omiki, napredovati mora vzporedno z moškoj inteligencijoj tudi ženska, drugače smo izgubljeni.«

Drug, neimenovan dopisnik je izjavil: »Vi dobro veste, koliko važnost pripisujem Slovenkam za preporod našega vedno šepajočega in v temi in v negotovosti tavajočega naroda. Stokrat sem že rekel, da ostane brez podlage in brez trajnega uspeha vse možko delovanje in ves napor rodoljubov, ako ženske, posebno inteligenca, ne bodo odločno narodne. Prva vzgoja je vsa v njih rokah in baš ta, prva vzgoja, je odločilna.« Zopet drug, neimenovan dopisnik, piše: »Slovenka' naj nosi žar domovinske ljubezni tja, kjer vlada sedaj še nebrižnost za naše narodne svetinje ali pa celo sovraštvo do njih. 'Slovenka' bodi vzbujevalka narodnega ponosa med našim ženstvom, ona bodi prorokinja, znaneča nam svetlejšo bodočnost.« Nato pristavlja urednica, da so »tudi naše narodne dame (tu je v listu torej prvič postavljen ta izraz — zapomniti si ga bo treba za razumevanje vsega nadaljnega razvoja) pozdravile vest o našem listu z oduševljenjem.« Takole je pisala navdušena narodnjakinja: »Začeti je treba enkrat, saj smemo računati na podporo od strani možkega razumništva, kateremu je dolžnost podpirati nas. Da so naše dame tako malobrižne za vse stvari, ki se tičejo našega naroda, da so one, ki se prve klanjajo vsakemu tujemu vplivu, je rakrana v našem narodnem življenju in skrajni čas je, da se ta rana ozdravi. Nemške šole kvarijo mnogo, ali napačna domača vzgoja ter vedno čitanje nemških knjig napravlja mnogo večjo kvar... Imenitno nalogo buditi, kazati na lepoto našega jezika, vzbujati veselje do domačih pisateljev in pisateljic, dramiti zaspanke, vtrjati mlačneže, to bodi 'Slovenki' namen.«

Tako je bilo spremno pismo, ki so ga dali »Slovenki« na pot urednica, slovenski razumnik in narodne dame.

Prvotno izhodišče je torej bilo v narodno obrambnem boju. Zato je imela »Slovenka« za seboj ne samo narodno obrambno organizacijo, marveč tudi politično organizacijo, ki jo je dejansko podpirala. Napačno bi torej bilo, iskati v osnovnem programu »Slovenke« še drugih točk. V praksi svojega obstoja pa je »Slovenka« nujno morala zadeti ob druga vprašanja pa tudi ob izrazita nasprotja. Namenjena je bila prvotno meščanki, narodni dami. Kader sotrudnic pa si je našla med tedanjim edinim izobraženim ženskim slojem, med slovenskimi učiteljicami. Slovenska učiteljica je torej bila, na katere ramenih je končno slonelo vse organizacijsko, predvsem pa ideološko delo. V javnosti pa jo je neprestano izpodrivala in potiskala v ozadje njena številnejša in z neprimerno večjimi materialnimi sredstvi razpolagajoča narodna dama. Antagonizem med narodno damo in med slovensko učiteljico, ki tvori dobršen del v zgodovini ženskega gibanja pri nas in ki ima nesporno svojo globljo idejno in razredno vsebino, se je moral nujno pojaviti

že v prvem letniku »Slovenke«. Ta antagonizem je bil za našo kulturo ploden, poglobil je naloge in zlasti po Elviri Dolinarjevi ali Danici, kakor se je podpisovala, že v prvem letniku povezal boj delovne žene z bojem slovenske intelektualke. »... Tako nekako govorijo oni nacijsko-ekonomski, ki se pečajo mimogrede tudi z ženskim vprašanjem... A to velja morda samo za „učene“ stroke. Kaj pa mej nižjimi sloji? Ali ne vidimo vsak dan, da se trudijo tudi žene poleg mož po tovarnah, po slabo plačanih zasebnih službah... Ali to delo ne škoduje ženski plemenitosti?« Elvira Dolinarjeva je bila tista žena, ki je najvišje postavila cilje. Njeno ime bi morali imenovati na prvem mestu, kadar koli je govor o naprednih stremljenjih slovenske žene. Dejstvo, da je pokopana med stranmi prvih letnikov »Slovenke« in da jo pozna samo malo število onih, ki so prebirali te letnike ali prečitali članek o njej v zborniku »Slovenska žena«, priča o tem, da tista plast slovenskih žen, ki mora v njej nesporno videti svojo prvo bojovnico, ni še odločilno posegla v slovensko javno življenje. Če pa gre komu zasluga, da je dvignil list na ideološko višino svojega časa, tedaj gre nesporna zasluga Elviri Dolinarjevi.

Urednica Marica se je že v prvem letniku znašla med dvema mlinoma. Kako je spretno vozila med njima, je zelo zanimivo vprašanje in bo pač nudilo najboljše gradivo za njeno karakterizacijo. Uredništvo in sotrudniki so takoj čutili, da bi se utegnili pojaviti sporna vprašanja. Zato nahajamo že v drugi številki lista članek, ki nosi podpis »Slovenka«, pri katerem ne nahajamo nikake opombe uredništva in torej lahko sklepamo, da predstavlja obenem urednično mnenje. Članek ima značilen naslov: »O ženski osvoboji in družinski sreči.« Naravnost presenetljivo je, s kakim instinktom je napisan in kako je skušal premostiti nasprotje med narodno damo, katere krilatica je bila družinska sreča, in med intelektualko, ki je šla v boj za osvobojenje žene. Ta članek je naravnost klasičen primer za to, kako se sklepajo kompromisi in kako se izravnavajo nasprotja. Kdor je pisal ta članek, je pojme dobro poznal. Značilno je, kako hodi okrog besed emancipacija kakor maček okrog vrele kaše, kako se z njo enači in kako jo zopet ogorčeno odvrne. »Če govorimo o ženski emancipaciji, imamo v mislih socialno stanje sedanjega ženstva — osobito stanje samostojnega, za kruh se borečega ženstva... Emancipirana je pri nas vsaka, kolikortoliko naobražena ženska, in z imenom emancipacija zanesli so se i v nas nazori o ženskah s pretiranimi, blaznimi zahtevami — nazori o emancipiranih ženskah zlega pomena... Izvirni pomen besede — emancipacija — osvobojenje samega sebe (slov. izraz je dokaj milejši) kaže na nekdanjo postavno osvobojo dece od varuštva staršev. Ženska osvoboja pomeni nje osvobojo od postavnega varuštva moža. Uzrok temu je dejstvo, da žene v zakonu le prečestokrat prehudo trpe ob krivičnosti in nezasluženi trpkosti moževi — — — in pa ... ovire, ki se stavljajo samostojnim, za kruh se borečim ženskam v njih poklicu.« Ko razlaga prvo in drugo pa pride končno do klasičnega kompromisa: »Sreča, katera pospešuje napredek v človeštvu — izvira jedino le iz rodbinske sreče... Kdor toraj hoče pripomoči k tej sreči, dela naj po možnosti v prosep rodbinske sreče; dela naj na to (kak presenetljiv obrat!) da se osvobodi žena, osvobodi v pravem pomenu besede: osvobodi po izomiki! Po tej osvoboji — emancipaciji — teži slovensko ženstvo!«

Pravno osamosvojitve žene in enakopravnost v boju za kruh je »Slovenka« odpravila s to platonično izomiko. Z njo je lahko zadovoljila narodno damo, ne pa učiteljic in žen, ki so se same preživljale. S tem je na oni strani, kjer so se doslej križali pred besedo emancipacija, duhovne potolažila, bilo pa je nujno, da se je druga stran pripravljala na odločnejše besede. Tu je nesporno čutiti uredničino roko, ki je hotela izpeljati svoj list srečno mimo vseh zaprek in ki nikakor ni hotela vzbuditi tam, od koder je iniciativa prišla, nerazpoloženje. Skušala je vedno vse ostrine izpeljati na nevtralno pot izomike, duhovnih prelomov. Skrbela je za to, da so ji tu, na tem nevtralnem terenu, nesporno priznali enakopravnost žene in moža. O tem priča članek »Bodimo dosledni!« v 3. številki, ki ima podpis Roščin. Duhovna enakopravnost in enakovrednost žene pa je bila Maričin Noli me tangere. Roščin piše takole:

»Moje prepričanje je bilo vselej tako, da slovenska narodna ideja brez zavednega narodnega ženstva rano ali pozno propade... Kaj je privedlo slovensko žensko k zavednosti? ... Ljubezen k domovini, napreženje vseh narodnih sil k spasenju domovine — te zlate besede ozarile so blestečim svitom naše rodne kraje. Ta luč je vzbudila tudi slovensko žensko. — — — Da, ženske bile so možkemu igrača, čečice, cvetice, na katerih bi mi mogli pasti svoje oči. Treba je bilo dati ženski le priložnosti in dokazala nam je blistateljno, da ni kakega posebnega možkega in ne kakega posebnega ženskega uma, nego je le občečloveški um... No tu dojdemo do logičnega sklepa, do zahteve krščanske nravstvenosti: ni dolžnosti brez pravic! Dajmo torej ženstvu pravice, katere imamo mi, možki! (in zdaj takoj prehod na duhovno področje). Odprimo jim dveri v hram vede na stežaj: naj ide tja, katero vleče srce in um... Ne bodimo monopolisti, ne držimo uporno v rokah tega, o čemer sami vemo, da ni samo naše, nego da je lastnina vsega roda človeškega. Ako je naš možki um višji nego ženski — kaka nam grozi opasnost? — — — Vkupe z njimi, z enakimi nam, obstopimo našo domovino in štitimo jo vseh vragov z »uma svetlim mečem!«

Stremljenje po zlati srednji poti je urednici narekovalo tako smer. Vendar je to ni oviralo, da ne bi med dopisi priobčila mnenja rojaka z Ruskega. Seveda je imel že sam kot rojak in pa ker je pisal iz dežele, o kateri so sanjali vsi naši rusofili, tolikšno avtoriteto, da je lahko tvegala njegove opazke brez opomb: »Ako terjamo pravic slovenskemu narodu sploh, treba da sredi tega naroda ne trpimo vnebovpijoče nepravčnosti. — Ženske v Sloveniji so to, kar so Slovenci pri nemškeji vladi: dobre so, da drva nosijo k ognjišči, na katerem gori plamen domoljubja, a greti se jim pri ognji ne dajo! — Treba je Vam silne, trajne, neumorne borbe. Znajte, da sužnji so se vsegdar *sami* osvobodili. No v vsakem pravičnem in pametnem možkem najdete svojega vernega zaveznika.«

Celo tako daleč je šla širokogrudnost urednice, da je prinesla članek Save o brezobzirnosti, ki bi kaj lahko služil za nevarno orožje in moralno opravičilo medsebojnega trenja. »Da, tudi brezobzirnosti imamo, ki so vredne najvišjega priznanja. To je brezobzirnost onih mož, katerih niti lastna sreča in lastno življenje in njega ugodnosti ne odvrnejo od spoznane resnice! Mož, ki deluje po notranjem prepričanju za dobro stvar ne sme poznati obzirnosti do ljudi, ki ga motijo v težnji za nje-

govim smotrom. — V taki brezobzirnosti si delajo pota veliki duhovi... Brez te brezobzirnosti bi ne bilo napredka, nikake kulture!»

Vendar je urednica držala trdno krmilo v rokah, da bi ji čoln ne zaneslo od zlate sredine. To dokazuje opazka, ki jo je postavila pod Daničin članek »Višje dekliške šole« v 18. štef. na str. 6 prvega letnika, ki je bil kaj prikladen, da bi izvedel ločitev duhov. V njem je Danica zahtevala praktično vzgojo za konkreten poklic. Nad vse značilen za Marico je dostavek uredništva: »S tem spisom se sicer ne vjemamo povsem, vendar priznavamo, da je v njem mnogo zdravih misli. Danica pa je morala na koncu članka slovesno poudariti, da je načela vprašanje na splošno in da ni mislila na višjo dekliško šolo v Ljubljani. To vprašanje pa je bilo že tako zelo pereče, imelo je že tolikšno ostrino, da se je Marici zdelo potrebno napisati takoj za Daničinim člankom nov članek »Naše devovke. Ženska naobrazba in zakon«. Tu zopet opažamo stremljenje, potolažiti one, ki so spričo zahteve po ženski poklicni izobrazbi strigli z ušesi in godrnjali.« Spet je Marica gladila ostrine takole: »In ženska naobrazba, ki je za moža nevarno orožje v neomozeni ženski (tu misli na konkurenco v poklicu) skrha se sama od sebe, ako postane last soproge; soproga bode rabila svojo naobrazbo le v prid svojega tovariša, bode mu modra svetovalka, plemenita navdihalka, vestna in pametna odgojiteljica svojih otrok.« — Ostre zareze, ki jih je zarezala Danica, ko je zahtevala za ženo izobrazbo s konkretnim ciljem, tudi posebno pripravo na materinstvo, in pripravo za poklic, je Marica spet ublažila in speljala na srednjo pot.

Maričino stremljenje po izgladitvi nasprotij je segalo celo v literaturo. Tako čitamo v članku »Naši literarni boji«, ki je podpisan z ab in je brez opombe: »Živila torej zlata srednja pot in živel, kdor zna vdariti po njej tudi v nas! Pustimo polemike, pustimo vse, kar kali mir in cepi delavne moči! Ogibajmo se skrajnosti.« — In vendar nekako potegne z radikalnejšo smerjo: »Pretirani idealisti naj se dado prepričati, da ni lepote brez resnice in da umetnost je iz življenja in za življenje.«

S tem seveda ni rečeno, da Marica ne bi poznala svojega »quod non« — o tem priča najlepše njena polemika z Mahničem. Vendar je bilo njeno stremljenje po izločanju nasprotij in skrajnosti očitno. Iz peresa urednice imamo v »Slovenki« avtentično izjavo: »Slovenka hodi svojo srednjo pot in ne odobruje nobenih ekstremov« (št. 25/10). To stremljenje po izgajevanju in izravnavanju nasprotij, ta »vmesna pozicija« pa je za urednika in organizatorja lastnost, ki mu je v oporo in pomoč. Uredniku nudi možnost, da pritegne k svojemu listu pestro družbo, da dopušča polemike med sotrudniki v listu samem (n. pr. med Danico in Radošem), dopušča mu možnost, da prinaša najrazličnejša mnenja in da pokaže čitateljem obe strani medalje. Dasi se urednica sama nikoli ni spustila iz srednjega tira, je vendar omogočila Danici, da je izpovedala svoje nazore. Linije tak list seveda nima in je ne more imeti. Vendar je prav ob takem listu Bartolova lahko razvila vse svoje organizacijske sposobnosti. Pritegnila je k listu vse žene, ki so umele sukati pero, a si je tudi sama vzgojila lep krog sotrudnic, kar tiste čase ni bila majhna reč.

Iz vsega tega pa je jasno vidna fizionomija urednice Marice. Ostala je na srednji poti, prisluhnila na levo in na desno in pritegnila ter podprla, kar se ji je zdelo življenjsko sposobnega. Pri tem delu se je

pokazala sijajno organizatorko. Res je ne moremo uvrščati med radikalne žene, pa tudi druga skrajna stran je ne bo mogla proglasiti za svojo. Po svoji zmerni, toda določni duhovni zgradnji je bila kakor ustvarjena za to, da je stala na čelu onega gibanja za prebujenje žene, ki je v svojih vrstah, v narodnostnem boju, lahko družilo narodno damo in intelektualko, ženo, ki se je borila za kruh. Tu se je zopet enkrat pokazala resničnost stavka, da si gibanja in časi stavljajo na čelo vedno tiste ljudi, ki so tudi po svoji duhovni zgradnji njihovi najboljši predstavniki. Marica Bartolova je torej predstavnica celega obdobja v zgodovini našega narodnostnega boja in v zgodovini prebujenja slovenske žene.

Še dvoje moramo omeniti, preden zaključimo svoj poizkus, prikazati Maričin duhovni obraz. Gotovo tudi to ni bilo naključje, da je pisala literarna poročila in listek skoraj povsem sama. To je bilo ono področje, ki ji je bilo najbolj pri srcu in ki ga je pridržala zase. Če bi ne bilo tako, bi si znala prav gotovo tudi za ta del pridobiti sodelavcev, kakor si je za drugo. Duhovno področje, zlasti področje literature torej, je bilo tisto, kjer so se zbirale kakor v žarišču vse njene sile in vse njeno zanimanje. Vendar bi segalo daleč preko okvira, ki smo si ga določili, če bi se hoteli posebej pomuditi pri teh vprašanjih. Morda ne bo brez zveze z našim osrednjim vprašanjem, če bomo ob koncu navedli besede, ki jih je sama napisala ob Krsnikovi smrti: »...in govoril mi je onega dne mnogo, onega dne, katerega ne izbriše iz spomina nobena sreča pa tudi noben vihar, kakor mi nihče na svetu ne izbriše iz srca utisa, katerega je napravil na me plemeniti, uzorni, velenoobraženi, duhoviti in nad vsakdanjostjo, nad navadnimi ljudmi, nad navadnim življenjem tako vzvišeni — Janko Krsnik... veruj mi, dragi pokojnik, da je pokalo srce od žalosti nji, ki je bila, je in bode tvoja najiskrenejša in najhvalejša čestilka in ki ti je postavila v svojem srcu večno trajen spomenik.«

Zdaj pa je tudi življenje te žene, ki je bila kljub svojemu nagnjenju do zlate srednje poti, sposobna tolikšne imaginacije, ki je mnogo javno delala in ki je pošteno in v neumornem delu rodila sedem otrok in ji je naklonila usoda, da jih je pet odgojila, — med njimi je tudi pisatelj Vladimir —, zagrnila tema smrti. Perot večnega molka se je razgrnila preko njenega življenja in dela, odmaknila se je, vse osebno se bo pozabilo. Njena podoba pa bo šele zdaj jasno stopila pred naše oči in se uvrstila v povest naše zgodovine.

R A Z N O

FRANCOSKA AKADEMIJA DELI NAGRADE

(Konec)

Mladi prof. zgodovine, Daniel Rops, počaščen z Néejevo ustanovo, je zajel nove plati nraštvenega življenja po letu 1918. Poglavitna poteza, nepokoj, ni bila podobna romantičnemu zlu. L. 1815. je mladina болоvala od strtega zagona in ponižanja, ki ga je pustila Napoleonova epopeja. Zmaga po svetovnem klanju pa

je prinesla s seboj neko negotovost pred razpotjem, neko neuravnovešenost, a tudi umsko radovednost, porojeno iz stika s človeškim metežem. Odtod spisa »Naš nemir« in »Evropski zemljevid«. A za množice je najboljši tolmač idej — roman. Zato je svoje nazore oživotvoril v leposlovnem zasnutku. »Mračna duša«. Njegov junak se umika gotovosti kot nočna ptica svetlobi. Tedaj ko bi ga ljubezen mogla oteti, se ne zna odpovedati tesnobnemu temnogledstvu... Zbir-

ki novel, večinoma simboličnih, je posnel naslov po Racineovi hvalnici: »Deux hommes en moi«. V njih nam približuje to misel, da naša roka lahko postane morilska, preden ji je naša vest ukazala kaj takega, da mremore neznani drugim in sebi, da nosimo globoko v svoji notranjosti, nalik speči divji ptici, čudovito željo po begu in dogodivščini. Nato so dozorele knjige o psihologiji in družabnem npravstvu, dalje dva romana. Tu pa se že rine v ospredje teza, namen. Življenje pa je manj jasno, manj didaktično. A če se vam zameri »pièce à thèse«, se vam pa dejanje obeh romanov trajno zasidra v možgane. In zakaj? Ker se Rops ni ravnal po zgledu številnih pisateljev, ki v zadnjih 20 letih najraje predočujejo poprečne duše, vsakdanje duhove, slabiče, mahedrala, neodločneže.

Brata Marius in Ary Leblond sta odnesla grand prix Reynaud tako za svoje romane, n. pr. Ljubezen na gori, kakor za kolonialne motive ali mladinsko prozo »La France dans le monde«. Med najboljših njune umotvore se uvršča: »La Pologne vivante«.

Velikansko je število nagrad, izplačanih za eno samo delo. Na prvem mestu je omeniti tri zgodovinarje: Jean Leflon, Georges Sangnier in abbé Tavernier stoje na čelu mnogih sodobnih zgodopiscev. Ta stroka znanosti je danes na Francoškem močno priljubljena. Velika in mala zgodovina, životopis, spomini enako go-dijo občinstvu, ki ga je vedno več. »Biographie romancée«, se zdi, je privedla do pristne zgodovine tako pisatelje kakor čitatelje. R. Barroux predočuje v »Dagobertu, kralju Frankov« enega izmed prvih ustanovnikov francoske enote. Iz miroljubnega vladarja so bili menihi ustvarili junaka otroške hagiografije. Barroux se temu čudi, saj Dagobert je imel z ženami dokaj prigod, na veliko žalost ministru sv. Eloju.

Od vseh nadaljnjih historičnih del, ki jih je Akademija počastila, naj se omeni vsaj: Benoist-Méchin, Histoire de l'armée allemande. To je zgodovina Nemčije zadnjih 20 let. Pričanja se s sejo, na kateri je 50 nemških generalov Viljema II. prisililo na odpoved. Nemčija je bila vojaško poražena. To vedo v Ameriki, Angliji, Franciji, Belgiji. To se ve povsod, razen v Nemčiji, kjer so se častniki in vojaki vrnili v svoja mesta ovenčani s hrastom; a štab je ostal gospodar. Izredno dokumentirana knjiga je Francozu trpko štivo: toliko zmot, nevednosti in brezbriznosti razkrinkava onkraj Rena. Kritik Varilon si jo želi v slednjo biblioteko, zlasti pa na sleherni mizo v Molièrovi domovini.

Dansettova monografija »Le Boulangisme« je v verigi njegovih prikazov Tretje republike morda najpopolnejši oris te hrupne dobe.

Bližnji nam je dr. Paul Voivenel: Avec la 67e Division de réserve. Ti snopiči so dnevnik rezervnega zdravnika med vojno 1914—18. Malo je tako točnih beležk o strelskih jarkih in vojni. »Opazoval sem, zapisoval, bal sem se, jako bal, posebno v trenotkih, za katere sem bil pohvaljen in odlikovan. Zelo me je bilo strah, a videlo se ni.« Še zdaj se čudi, kako je mogel urejati List iz zakopov, čitati več nego kedaj poprej, to pa s pridom. Rad verjame časnikom, da se je Remarque, avtor romana Im Westen nichts neues, umaknil v bolnico, kakor se je Barbusse naglo poslovil od fronte radi griže.

*

V zgodovini idej se je postavil Mgr Calvet z »Verskim slovstvom od Franciška Saleškega do Fénelona«. Prikazuje torej eno izmed obličij XVII. stoletja, zlate dobe v francoskem pismenstvu... Balzacoslovje se je obogatilo z razpravo Les Comptes dramatiques de B. - René Bouvier in E. Maynal sta videla, da denar zavzema v Balzacovi korespondenci več prostora ko njegove knjige ali njegova ljubezen. Objavila sta račune, pobotnice, plačilne naloge, nakazila, ugovore menice, dogovore z založniki. Vsi ti računi so povest o njegovem življenju. »Dva človeka sta v meni« so dejali sv. Pavel, Racine, Schiller, Daniel Rops. V Balzacu jih je dvakrat toliko, vsi pa so si podobni po skrbi za cvenk, ki si ga skušajo pridobiti z baranjem, bahanjem, garanjem, varanjem... Jacques Arnavaon si je sklatil kolajno s samopisom o Molièrovem Namišljenem bolniku, Jean Wahl s studijo o danskem mislecu: »Études Kierkegaardiennes«; Alfred Coling z esejem o britanskem romancieru usode, Thomasu Hardyju; Las Vergnas o J. Conradu; M. Clavel s tezo »La Jeunesse de Fenimore Cooper«, čigar povesti je Balzac stavil na isto višino ko W. Scotta, a so danes pozabljene med ameriškim naraščanjem... Dosti odjemalcev bo našel Glory, podzemni raziskovalec, s knjigo »V deželi velikega črnega molka«, ki jo priporoča slavni jamar Norbert Casteret.

*

Število daril za snopiče v vezani besedi se je zadnje čase zvečalo. Vsem Apolonim služabnikom prvačita tokrat Hagel in Frédéric Plessis, ki je nastopil pred več ko 40 pomladni z zvezkom: Lampe d'argile.

Od dramskih odlik je med najznatnejšimi: prix Brieux, vsota, ki je pripadla

Brueyazu za igro o Devici Orleanski: »Jeanne et la vie des autres«... Giraudoux se je proslavil s komedijo: »Le Cantique des Cantiques«.

*

Roman je letos nazadoval. Venec nosi Antonine de Saint-Exupery za »La Terre des hommes«, slavospev letalstvu nad puščavo. Marie-Anne Desmarest je dosegla priznanje za roman Torrents (Hudourniki), čigar drama se vrši osobito v Transvaalu.

Najvišji znesek, 100.000 frs, prix Antoine Girard, se podeli vsako 4. leto francoskemu piscu, zlasti kakemu Savoju. Sreča je zadela H. Bordeauxa, ki pa je dobiček dal naprej v obliki petih poklonil za književnike. Njegova žena Pavla je pa prejela 3. nagrado za spis »Marie Stuart«.

*

Albert Rivaud, sorbonec, je odnesel prvo mesto med zgodovinskimi kritiki z Dvigom Nemčije (Relèvement de l'Allemagne).

Dr. A. Debeljak.

RAZSTAVA DEL ANTONA PAVLOVIČA ČEHOVA

29. januarja je minulo 80 let, kar je bil rojen Čehov. Ta jubilej je proslavila velika Leninova biblioteka v Moskvi, ki je bila pred kratkim popolnoma izročena svojemu namenu, s celotno razstavo njegovih del, rokopisov, pisem, obenem bo izšla o njem velika študija. *M. M.*

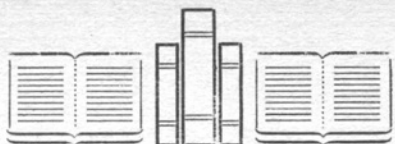
RAZSTAVA SLOVENSKEGA SLIKARJA V TRSTU

Pravkar je v Trstu otvoril razstavo svojih grafičnih del Tržačan Slavko Spacal. Izšel je iz delavskih vrst, obiskoval umetnostni licej v Benetkah in visoko šolo za dekorativno umetnost v Monzi, kjer si je pridobil naslov »maestro d'artek«. Njegova okusna vabila na razstavo so bila natisnjena v slovenskem jeziku. *M. M.*

JOHN GUNTHER O AZIJI

Ameriški žurnalista John Gunther, ki je pred par leti izdal senzacionalno knji-

go »Inside Europa«, je objavil zdaj slično delo o Aziji: »Inside Asia!« Prevedena je tudi v druge jezike; nemški emigranti so jo izdali v Amsterdamu pod naslovom »So sehe ich Asien« (»Tako vidim Azijo«). Čeprav je knjiga v prvi vrsti plod časnikarja, ki mora ustreči čim širši in čim raznolikejši publiki, ki mora pisati hitro ter nima niti časa niti prilike za kako osebno kritiko, je delo vendarle zelo zanimivo in poučno; v marsikaterem pogledu nemara dokaj zanimivejše, kakor pa je bila njegova prva knjiga »Inside Europa«. Evropa nam je bila vendarle kolikor toliko znana, med tem ko nam je Azija še zelo daleč. Kakor nas je pisatelj v prvi knjigi seznanjal s problemi evropske politike predvsem preko vodilnih osebnosti posameznih držav, tako nas seznanja zdaj s problemi Azije v veliki meri preko najvidnejših političnih predstavnikov tega kontinenta. Cela poglavja so posvečena japonskemu cesarju, generalu Čankajšku, sestram Soong, Manuelu Quezonu, Gandhiju itd. S tem, da opisuje te ljudi, skuša prikazati čitatelju zapletene probleme azijske politike, gospodarstva in religij. »Dolgo let,« pravi avtor, »so izkoriščali Azijo samo zapadni imperialisti. Zdaj pa so si Japonci, ki so odlični posnemovalci, izposodili tehniko imperializma in postali sami imperialisti. Ta knjiga riše stare in nove imperializme v Aziji: holandskega, francoskega, ameriškega, japonskega in britanskega. Knjigo »Inside Europa« smo pričeli s Hitlerjem, potegnili krog okoli Nemčije in raziskali tako niti nemške politike. Slično začenja knjiga »Inside Asia« z Japonsko in sledi tako, vsaj v svoji prvi polovici, potem japonske politike. Iz japonske krenemo v svojevrstno državo 30tih milijonov poskusnih kuncev — Mandžurijo; nato se dotaknemo azijske Rusije, gremo na Kitajsko, na Filipine, na malajsko otočje in v Siam. Nato se obrnemo k Indiji, si ogledamo Perzijo in Irak in Srednji vzhod. Končno se ustavimo na Bližnjem vzhodu in v Palestini.« Torej dovolj dolga in razmeroma vestna pot, kdor se hoče vsaj v glavnih obrisih poučiti o političnem položaju Azije, mu bo ta knjiga v marsičem dobrodošla. —

Salda-konte, štrace, journalne,
šolske zvezke, mape, odjemal-
ne knjižice, risalne bloke itd.

nudi po izredno ugodnih cenah

***Knjigoveznica
Jugoslovanske
tiskarne***

***v Ljubljani
Kopitarjeva 6
2. nadstropje***

Klišeje
 vseh
 vrst
 po
 fotogra-
 fijah
 in
 risbah
 izvršuje

**Klišarna
 St. Deu**
 Ljubljana, Dalmatinova ul. 13

Tiskarna Merkur

LJUBLJANA, GREGORČIČEVA UL. 23

SE PRIPOROČA ZA CENJ. NAROČILA, KI JIH BO IZVRŠILA HITRO,
 LICNO IN PO ZMERNI CENI / TISKA KNJIGE, BROŠURE, ČASOPISE,
 REVUE, KUVERTE, MEMORANDE, RACUNE, LETAKE, LEPAKE,
 POSETNE KARTE, LETNA POROCILA, VSTOPNICE, VABILA ITD.
 VSE TISKOVINE TISKA V ENI ALI VEČ BARVAH

V LASTNI ZALOŽBI IZDAJA: »SLUŽBENI LIST KRALJEVSKE BANSKE
 UPRAVE DRAVSKE BANOVINE« IN »ZBIRKO ZAKONOV IN UREDB«,
 KATERE SEZNAM VAM NA ŽELJO DOPOŠLJE
 TELEFON 25-52